

FUZÛLÎ'NİN LEYLÂ İLE MECNUN MESNEVÎSİNDE AŞK - GELENEK ÇATIŞMASI

The Love Tradition Conflict in Fuzûlî's Layla And Majnun Mathnawi

Nezahat Özcan*

Özet

Aşk kavramına bakış, toplumdan topluma değişir. Aşk, insanın içinde yetiştiği muhitin değer yargularından en fazla etkilenen kavramlardan biridir. Kendi içine kapalı bir hayat süren gelenekli toplumlarda aşk, daha çok ayıp ve günah kavramlarından hareketle ayıplanır ve yasaklanır. Aşkın ayıp ve günah kavramları ile birlikte değerlendirilmesinde, toplumun değer yargısı önemli bir rol oynar. Kabile, topluluk, aşiret, aile büyüklerinin bir takım endişeleri de aşkın üzerinde geleneğin etkili olmasına yol açar. Yaşlılar ve büyükler, gençlerin kendi hayatlarını ve geleceklerini ilgilendiren aşk-evlilik gibi bir konuda tek başlarına karar vermelerine çok fazla hoşgörü ile bakmayabilir. Bunda kendi varlıklarının göz ardı edilerek otoritelerinin sarsılması; gelirin bölünmesine dair ekonomik endişeler; karşı tarafın sosyal statü bakımından kendilerine yaraşır yaraşmayacağı gibi kaygılar ön plana çıkabilir. Böylelikle aşk-gelenek çatışması kaçınılmaz olur.

Leylâ ile Mecnun, Arap, Fars ve Türk edebiyatında oldukça ilgi görmüş ve pek çok şair tarafından yeniden yazılmış bir aşk hikâyesidir. Hikâyenin kaynağı, Mezopotamya'da Babil medeniyetine kadar gitmektedir. İslâm'ın gelişinden sonra önce Arap edebiyatında, sonra Fars edebiyatında, daha sonra da Türk edebiyatında yaygın olarak işlenen Leylâ ile Mecnun hikâyesi, kimi şairler tarafından insani, kimi şairler tarafından da tasavvufî bir metin hâline sokulmuştur. Beşerî aşkı öne çıkaran şairler akla ve zevke; tasavvufî aşkı öne çıkaran şairler ise kalbe hitap eden bir metin ortaya koymuşlardır.

Türk edebiyatında Fuzûlî'nin Leylâ ile Mecnun mesnevîsi, söyleyiş gücü bakımından önce yazılanlardan da, sonra yazılanlardan da büyük ölçüde ayrılır. Hatta diyebiliriz ki Leylâ ile Mecnun hikâyesini tek başına Fuzûlî temsil eder. Bu hükmüm, Arap ve Fars edebiyatlarındaki Leylâ ile Mecnun mesnevîlerini de kapsamaktadır.

Fuzûlî'nin Leylâ ile Mecnun mesnevîsinde gelenek, gençlerin birbirlerine duyduğu aşk karşısında bir çatışma unsuru olarak işlenir. Bu makalede, Fuzûlî'nin Leylâ ile Mecnun mesnevîsindeki aşk-gelenek çatışması üzerinde durulacaktır.

Anahtar kelimeler: Aşk, gelenek, Leyla ile Mecnun, Fuzuli, mesnevi

Abstract

Views of the concept of love change from society to society. Love is one of the concepts developed in humans most affected by the value judgments of the setting. In conservative societies leading a secluded life, love is considered to be shameful and sinful and is thus forbidden. The treatment of love as a shameful and sinful concept plays an important role in the value judgment of that society. The fears of the elders of a tribe, community, clan or

* Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi. nozcan@gazi.edu.tr

Nezahat ÖZCAN

family cause tradition to affect love. Elders may not tolerate the idea of young people making decisions on their own about matters that will affect their future such as love and marriage. Concerns such as a weakening of their authority, division of income and whether or not the opposite side is suitable in terms of social status may arise. Thus, the conflict between love and tradition is inevitable.

'Layla and Majnun' is a love story that has been shown much interest in Arabic, Persian and Turkish literature and has been rewritten by several poets. The source of the story goes as far back as the Babylonian civilisation in Mesopotamia. After the arrival of Islam, the 'Layla and Majnun' story was used first in Arabic literature, then Persian literature and then later in Turkish literature, with some poets transforming it into a human text and others into a sufistic text. Those emphasising human love wrote texts appealing to the mind and pleasure; those emphasising sufistic love wrote texts appealing to the heart.

In Turkish literature, Fuzûlî's 'Layla and Majnun' mathnawi can be set apart in terms of power of narrative from those written before and after. In fact it can be said that Fuzûlî alone represents the 'Layla and Majnun' story. This includes the mathnawi (rhyming couplets) of Arabic and Persian literature.

In this study, the love-tradition conflict of the story will be dealt with taking the Fuzûlî mathnawi as a basis.

Key Words: Love, tradition, Laila and Majnun, Fuzuli, Mathnawi.

Aşka Dair

“Korkar idim başıma uğrar diye gavgâ-yı aşk”¹

İnsanlığın ezeli meselesi olan aşkı, kısaca kuvvetli sevgi olarak tanımlamak mümkündür. Kadın ve erkeğin tanışmaları, birbirleriyle ilgilenmeleri sevgiyi doğuran bir başlangıçtır. Bu ilginin gittikçe büyümesi, iradenin kontrolünden çıkması sevgi, sevginin kuvvetlisi ise aşktır. Aşk kavramına yönelik yapılan tanımlardan biri, “Şiddetli ve aşırı sevgi. Bir cinsi diğerine yönelten bedeni ve ruhi güçlü duygu” şeklindedir (Arı 2001: 239). Aşk kelimesinin sözlük anlamı sarmaşıktır (Pala 2005: 26). Aşka düşenler, bu duygu tarafından bir sarmaşığın etrafındaki nesnelere sarıp sarmalaması ve bir süre sonra da yüzeyi örtmesi gibi adeta esir alınırlar.

Bir kavram olarak aşk, Doğulu-Batılı mütefekkirleri ve filozofları düşündürmüş, aşk üzerinde teoriler oluşturulmuştur. Aşk, aynı zamanda sanatın farklı alanlarında sanatçılara ilham kaynaklığı yaparak eserlerin verilmesine vesile olmuştur, olmaya da devam edecektir.

Aşk kavramı, mutasavvıflar ve gönül ehli tarafından yüceltilir. Gazali, beşerî aşk'ı, ilahî aşk'a geçişte bir basamak olarak değerlendirir.

¹ Şeyhî Mehmet Efendi, Kitab-ı Şeyhiya'dan.

Fuzûlî'nin Leylâ ile Mecnun Mesnevîsinde Aşk - Gelenek Çatışması

Aşk'ın, beşerî-ilahi, tensel-dinsel olmak üzere farklı tezahürleri vardır. Türk edebiyatında her iki anlayışa da bir hayli örnek bulmak mümkündür. Leyla ile Mecnun Mesnevisi, aşkın bu farklı boyutlarını ifadelendirdiği için de Müslüman sanatkârın ilgi duyduğu ve yeniden yorumlamaktan bıkmıp usanmadığı bir hikâye olmuştur.

Aşkın ortaya çıkmasında güzellik, önemli bir unsurdur. Şeyh Galip'in eserine de ad olduğu gibi aşk, ancak güzelliğe duyulur. Aşk'ın Eflatun tarafından yapılan tanımında da, kavramın güzellikle olan bağı vurgulanır: “Doğumsuz, ölümsüz, artmaz, eksilmez bir güzellik” (Pala: 1995: 81). Yazımıza esas teşkil eden Fuzûlî'nin Leylâ ile Mecnun mesnevîsinde Kays, okuldaki diğer kızlardan farklı bir güzellik bulduğu için Leylâ'ya âşık olur.

Birbirlerine âşık gençler arasındaki din, mezhep, ırk, sosyal, siyasî ve ekonomik statü farklılıkları, gençlerin mensup olduğu aile, kabile, kavim, topluluk ve hatta milletler arasında çatışmalara yol açabilir. Bu çatışmalar, gençlerin kendi hayatlarına yönelik karar verip kaçarak evlenmeleri; karşı çıkmalara boyun eğerek mutsuz bir hayat sürmeleri ya da aile faciaları ile neticelenebilir. Gençlerin mensup olduğu topluluğun değer yargılarının aşk ile çatışması ve bu çatışmanın yol açtığı krizler, Türk ve Dünya edebiyatında işlenmiştir. Bu krizler, *Romeo Juliet*'ten *Kerem ile Aslı*'ya, *Kalyopi Hikâyesi*'nden *Sergüzeşt'e*, *Hasan Boğuldu*'ya kadar edebiyata elverişli malzeme sunar.

Aşk'a Müdahil Olan Gelenek

Sevginin aşka dönüşmesinde, sevgililerin beraberliğini önleyen engeller önemli bir rol oynamaktadır. Âşığın ve maşuğun ebeveynlerinden başlayarak aileleri, akrabaları, içinde yaşadıkları muhitin mensupları da, bu hususta fikirlerini beyan etmek isterler. Yaşanılan coğrafyaya ve mensup olunan medeniyete bağlı olarak değişiklik gösteren (kabile, aşiret, aile gibi) sosyal birimler, bir süre sonra kendi yetişme tarzları ve kültürleri doğrultusunda gençlere müdahalelerde bulunmaya başlayabilir. Bu noktada aşk ile gelenek çatışması kaçınılmaz olur.

İnsanın aşka bakışını, yetiştiği ailenin ve muhitin kabulleri şekillendirir.

Aşk, toplumun değer yargılarından en fazla etkilenen olgulardan biridir. Aşk ile gelenek tabii olarak bir çatışmayı doğurmaktadır. Burada, gelenek kelimesini, anane karşılığında kullandığımızı vurgulayalım. Bilindiği gibi gelenek, bir toplulukta geçmişten gelen değer yargılarının

tümünü kapsar. Bu değer yargıları, toplum tarafından saygı görür. Riayet etmeyenler ise toplumun diğer bireyleri tarafından kendilerine uygulanan çeşitli müeyyidelere maruz kalır.

Gelenekli toplumlarda, gençlerin aşk konusunda kendi iradelerini kullanmaları, aileler ve çevre tarafından hoş karşılanmayabilir. Ebeveynler, aşk ve evlilik konusunda çocuklarının isabetli kararlar veremeyeceği endişesinden de hareketle onlara çok fazla söz hakkı tanımak istemeyebilir. Ailelerin bu şekilde hareket etmelerinde otoritelerinin sarsılmaması, gelirin bölünmemesi, pederşahi aile anlayışının devam ettirilmesi gibi sebeplerin varlığı da etkilidir. Müsamaha en fazla, delikanlının çevresindeki soyu bilinen bir ailenin kızını, annesine-babasına söylemesi konusunda gösterilebilir. Genç bir kızın, bir delikanlının aşkına karşılık vermesi, ayıplanacak bir davranış şeklidir. Fuzûlî'nin Leylâ ile Mecnun mesnevîsinde, kızı hakkında Kays ile ilgili olarak okulda çıkan dedikodulardan dolayı Leylâ'nın annesi kızını azarlarken bu hususu vurgular: "Oğlan acerb olmaz olsa âşık / Âşıklık işi kıza ne lâyıkt".

Leylâ ile Mecnun'da Çatışma

*"Bir nicemiz Leylâ oldu / Bir nicemiz Mecnun oldu / Aşktan haber duyanımız"*²

Leylâ ile Mecnun, İslâmî Doğu edebiyatlarında oldukça ilgi görmüş bir aşk hikâyesidir.

Leylâ ile Mecnun hikâyesinde, iki farklı Arap kabilesine mensup gencin aşklarının önüne gelenek ve buna bağlı kavramlar, engel olarak çıkarılır. Bu durum, mesnevînin olaylar örgüsünde ana çatışmayı şekillendirir.

Hem gelenekli hem modern anlatı türlerinde, "râviyan-ı ahbâr, nâkılan-ı asâr" ve/veya yazar, olaylar halkasını oluşturup geliştirmek, okuru esere bağlamak, merak unsurunu artırmak üzere çatışmaya yer verir. Çatışma, kahramanın dış çevre ile ve kendi içinde yaşadığı çatışma şeklinde ikiye ayrılır. Dış çevre ile olan çatışma, sosyal çatışma olarak da adlandırılır ve kişilikler arası, cinsiyetler arası, nesiller arası, ekonomik nedenlere dayanan, siyasi düşünce gibi alt başlıkları barındırabilir (Çetin 2003: 249-251).

² Yunus Emre.

Fuzûlî'nin Leylâ ile Mecnun Mesnevîsinde Aşk - Gelenek Çatışması

Leylâ ile Mecnun mesnevîsinde, önce Leylâ, ardından da Mecnun aile büyükleri, kendi kabileleri ve birbirlerinin kabileleri ile bir dış çatışma yaşar. Mesnevînin genç kız kahramanı Leylâ, ayrıca bir iç çatışma da yaşar. Dış çatışma, gençlerin birbirlerine duydukları aşka ve onun etrafında çıkan dedikodulara dayanır.

Kapalı ve gelenekli bir hayat süren Arap kabileleri arasında şan, şöhrat, zenginlik ve yiğitlik değer verilen önemli kavramlardır. Çölde yaşayan Arap, cesur olmak zorundadır. Kabileler arası bitmek bilmeyen savaşlar ve anlaşmazlıklar, hayatlarını ve hâkimiyetlerini devam ettirmek üzere bu insanları cesur ve atılgan olmaya zorlar (Huart t.y.: 8-9). Kays'ın babası “*şeref ve itibar sahibi olmada eşsiz, bütün faziletleri şahsında toplamış asil bir insan*” olarak Necid çölünde yaşayan Arap kabilelerinden birinin başkanıdır (Doğan, 2007: 111).³ Başkanın sıfatları arasında, “*efdal-ı kabâil, pîr-i hamîdetü'l-hasâil, sâf-zamîr, pâk-meşreb*” gibi vasıflar da vardır (s. 112)⁴. Oldukça varlıklı kabile reisi, uzun bir bekleyişin ardından bir erkek çocuk sahibi olur. Erkek çocuğa kapalı, gelenekli hayatın sürdürüldüğü Arap toplumunda, cahiliye devrinden itibaren hep değer verilmiştir. Fuzûlî de mesnevîsinde erkek çocuğun bu topluluk için ne kadar önemli olduğuna değinir: “*Ferzendsüz âdemî telefdür / Bâkî eden âdemî halefdür / Hoş ol ki halefden ola hoş-dil / Dünyâda bir oğlu ola kâbi*” (s. 110)⁵. Ancak varlığına bu kadar önem atfedilen doğumu dualarla, adaklarla beklenen çocuk ilerleyen yıllarda, ailesinin ve kabilesinin beklentilerini cevaplandıramayacaktır.

Ailesi, doğan oğullarına Kays adını verir. Kays, on yaşına gelince görkemli bir sünnet töreni yapılır. Bu tören, Arap kabilesinin geleneklerini yansıtmada bakımından önemlidir. “*Bütün şeref ve itibar sahiplerini toplayan*” baba, şöhratine yaraşır bir şenlik düzenler: “*Bezl eyledi ol kadar zer ü sîm / Kim yetdi kıyâsa fakrdan bîm*” (s. 122)⁶. Sünnet töreninden sonra Kays'ın okul çağı gelir.

³ Leylâ ile Mecnun mesnevîleri arasında, Fuzûlî'nin eseri en mükemmel örnek olarak kabul edilir. Fuzûlî, kendi dehasından ve karakterinden gelen hususiyetleri, mesnevîye lâıykıyla yansıttığı için böyle bir değerlendirme yapılır. Fuzûlî'nin *Leylâ ile Mecnun*'undan yapılacak alıntılarda şu baskı esas alınacak ve bundan sonra sadece sayfa sayıları verilecektir: Doğan, Muhammet Nur (2007), *Fuzulî Leylâ ve Mecnun Metin Düzyazıya Çeviri Notlar ve Açıklamalar*, (Beşinci Baskı), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

⁴ “*Kabilelerin en erdemli insanı ve en iyi huylusu, saf gönüllü, temiz tabiatlı*” (s. 113).

⁵ “*Oğulsuz insan, telef olmuş sayılır. İnsanı ölümsüz kılan, halefidir. Ne mutludur o kişi ki; dünyada kabiliyetli bir oğlu vardır ve de haleften yana gönlü rahattır*” (s. 111).

⁶ “*O kadar altın ve gümüş harcadı ki, fakirlik korkusu son haddini buldu*” (s. 123).

İlk Görüşte Aşk

Kays, okulda güzelliği ile kızlar arasında seçilen Leylâ'ya âşık olur. Leylâ da Kays'ı sever. Her iki ergen, yaşlılarının dikkatini çekmemeye çalışarak ders bahanesiyle konuşur. Gelenekli toplum yapısı bu aşkı hoş görmez, bir süre sonra okulda çocuklar arasında dedikodular baş gösterir. “*Aşk olduğu yerde mahfî olmaz / Aşk içre olan karâr bulmaz / Aşk âteşine budur alâmet / Kim baş çeke şu'le-i melâmet*” (s. 130)⁷. Fuzûlî, aşk ile çevrenin ayıplamaları arasındaki münasebeti böyle vurgular. Mesnevîde aşkın en bariz belirtisi, ayıplamaların ve dedikoduların ortaya çıkmasıdır. Böylece Fuzûlî, Leylâ-Mecnun aşkının karşısına bir çatışma unsuru olarak toplumun müeyyidelerini, yaptırımlarını çıkarır. Müeyyide, iki gencin ailelerinin müdahalesi olmadan iradelerini kullanarak kendilerini ilgilendiren bir hususta söz sahibi olmaları, tercih haklarını kullanmaları noktasında karşılımları çıkar.

“*Ref' oldı hicâb-ı şâhid-i râz / Aşk oldı melâmet ile dem-sâz*” (s. 132)⁸. Leylâ'nın adı ayıplanarak dillere düşer. Dedikoduların baş göstermesiyle ergenler de birbirleriyle serbestçe konuşmakta daha temkinli davranır: “*Âşıklara gizli kalmadı hâl / Ma'lûm oldı cemî'-i ahvâl / Gerd âyîne-i neşâta düşdi / Min-ba'd ihtiyâta düşdi / Söyleşmege ol iki yegâne / Kalmadı sebep meger behâne / Tâ olmaya râz âşikâra / Devrân ile kıldılar müdârâ*” (s. 132)⁹. Etraftaki çocukların alaylı tavırlarından ve ayıplamalarından dolayı Leylâ ile Kays önceden olduğu gibi birbirleri ile rahat konuşup görüşemez. Bu durum gençlerin türlü bahaneler icat etmelerine yol açar: “*Kasden unudurdı dersin ol zâr / Leyliye der idi ey vefâ-dâr / Hıfz-ı sebak etdi bagrumı hûn / Menden bilürem bilürsen efzûn / Men bilmedüğüm mana ohutgıl / Dersüm ohuyam kulağ dutgıl / Çün levhler üzre hat yazardı / Amden hatını galat yazardı / Ya'nî ki hatâ tevehhüm ede / Ol gül açılup tebessüm ede / Güftâra gele ki bu galatdur / Terk et ki hilâf-ı resm-i hatdur / Ola sebeb-i tekellüm-i yâr / Fehm etmeye müdde'ânı agyâr*” (s. 133)¹⁰. Leylâ kendisine ders bahanesiyle bir şeyler söylesin, sesini

⁷ “*Fakat bir yerde aşk bulundu mu, gizli kalmaz ve aşka düşenin (artık) rahatı ve huzuru kaçar. Aşk ateşinin belirtisi, kınama ve ayıplama alevlerinin baş göstermesidir...*” (s. 131).

⁸ “*Gizli sırlar güzelinin yüzünden perde kalktı ve aşk, ayıplama ve kınama ile arkadaş oldu*” (s. 133).

⁹ “*Bu durum âşıklara gizli kalmadı; bütün hâllerden haberdar oldular. Neşe ve sevinç aynasına toz düştü ve artık ihtiyata önem verildi. Sırları açığa çıkmasın diye, herkese oyunlar yapmak zorunda kaldılar*” (s. 133).

¹⁰ “*Kays her an başka bir bahane ile gönlünü tazeliyordu; O zavallı, dersini unutmuş gibi yaparak Leylâ'ya derdi ki: “Ey vefalı! Ders ezberlemek beni perişan etti... (Dersi) benden fazla bildiğini biliyorum. Gel, şu bilmediğimi bana öğret! Ben okuyayım da sen bir dinle!*”

Fuzûlî'nin Leylâ ile Mecnun Mesnevîsinde Aşk - Gelenek Çatışması

duyursun diye Kays, yazarken bilerek hata yapar. Mesnevîde, konumuz çerçevesinde Fuzûlî'nin sıklıkla başvuracağı kelimeler, “rûsvâ” ve “ağyâr” kelimeleridir.

Leylâ ile Kays, kabilelerinin küçük bir ölçeği olan okulda, kendi yaşlılarının kınamalarına ve dedikodularına maruz kalır. Dedikodular, okul sınırları dışına taşınca Leylâ'nın annesi, kızını sorgulayıp okuldan alır. Böylelikle Leylâ ile Kays, birbirlerini rahatça görebildikleri bir ortamdan mahrum kalır.

Sezai Karakoç'un *Leyla ile Mecnun*'unda da Fuzûlî'nin eserinde olduğu gibi gelenekler konusunda benzer vurgular yer alır. Karakoç'un eserinde çocukların kültürlendikleri mekânlardan biri olan okul'a yönelik şu dizeleri okuruz: “Çöl okulu çekti onları da / Bütün kabile ileri gelenlerinin çocukları gibi / Öğrendiler yazıyı yeni bir dil gibi / Ezberlediler şiirleri efsaneleri / Gönüllere ateş düşüren ilgileri / Tanrı ve insan hakkında eski belgelerden kalma sözler / Peygamberlerden aktarma sözler / Öğrendiler eski ve yeni bilgileri / Gelenekleri töreleri tören ve şölenleri / Yiğitlik namus onur ve doğruluk üzerine / Doldu dağarcıkları en özli söz ve öykülerle / Yakın ve uzak kabileler bilindi / Soylar soplalar ve kan dâvâları öğrenildi / Kimden kime kalan oç var / Kimler başışlanacaklar / Eksik bir şey kalmadı öğrenileceklerden / Ata binmekten deveye su vermekten / Güneş ay yıldızlar ve rüzgârlar / Fırtınalar ve gelmiş geçmiş / İlâhî ceza ve gazaplar hakkında / Çölün bilgisi bellidir ne artar ne eksilir / Ve her çocuk tarafından tam ve kesinlikle bilinir / Leylâ da Kays da öğrendi / Birbirlerini tanıdıkları gibi / Tanıdık bilgilerin tüm gerçeklerine eriştiler” (Karakoç 1980: 25)¹¹. Karakoç'un eserinde de okul, önemli bir mekân şeklinde fonksiyonel olarak işlenir.

Leylâ ile Kays'ın okulda aldıkları eğitim geleneğe dayalı, dinî ağırlıklı, klasik bir eğitimidir. Karakoç'un anlatımında, günlük hayata dair sosyal bilgilerin varlığı da vurgulanır. Gelenekli toplumlarda olduğu gibi çölde de sosyal hayatı belirleyen kuralların, geleneklerin belirleyici yönü ağır basar. Arap kabileleri söz konusuysa bu kuralların daha sert, tartışılmaz ve kesin olduğu bir gerçektir.

Levhalar üzerine yazı yazdığı zaman, bile bile yanlış yazardı ki, o gül, hata zannederek açılıp tebessüm etsin ve dile gelip 'Bu yanlıştır, yazı usulüne aykırıdır, yapma!' desin de bu, sevgili ile konuşmaya sebep olsun, ama başkaları maksadı anlamasın” (s. 133).

¹¹ Sezai Karakoç'un *Leyla ile Mecnun*'undan yapılacak olan daha sonraki alıntılarda bu baskı esas alınacak ve sadece sayfa numarası verilecektir. Karakoç, Sezai (1980), *Şiirler VI Leylâ ile Mecnun*, İstanbul: Diriliş Yayınları.

Küçük yaşlarına rağmen Leylâ ve Kays, çevrenin aşk üzerindeki müeyyidesinin farkındadır. Kays, sırf sevdiğinin sesini duyabilmek için Leylâ'ya ders bahanesiyle sorular sorar. Leylâ, etraftaki çocukların dikkatini çekmeden Kays'ın sorularını temkinli bir şekilde cevaplandırmaya çalışır. Ancak korktukları olur, aşk tedbir dinlemez. Birbirlerine duydukları aşk dile gelir: “*Dilden dile düştü bu fesâne / Fâş oldu bu mâcerâ cihâna / Kim Kays oluben esîr-i Leylî / Leylî dahi salmış ana meylî*” (s. 136)¹². Bu dedikodular, Leylâ'nın annesi üzerinde beklenen etkiyi yapar: “*Odlara dutuşdı yasa batdı*” (s. 136). Hiçbir anne “*gonce-dehân*”ın kötü bir isimle anılmasını istemez. Leylâ'nın annesi de kızı hakkındaki dedikodular kulağına gelince perişan olur, kızını karşısına alır, sorguya çekerek öğütler verir. Mesnevînin bu sayfalarında Fuzûlî'nin aşk-gelenek/çevre çatışmasında, gençlerden ve aşktan yana durduğu göze çarpar. “Aşk ile riyâ muvâfık değildir” hükmünü veren Fuzûlî'dir (s. 136). Fuzûlî'nin aşk anlayışında samimiyet, açık sözlülük ve vefa kavramları öne çıkar. Bu aşk anlayışı, mesnevîsine de yansır. İkiyüzlülük ile aşk aynı yerde barınmaz. “*Aşk, âşıklara doğru yolu gösterir, hakikat yolcuları bunun için aşka ulaşırlar*” (Azam 1996: 147). Aşk, bir rehber gibi yolcularını selamete, doğru yola eriştirir.

Hikâyenin ara düğümlerinden biri, annesinin Leylâ'yı okuldan alması ile kendini gösterir. Annesi haklı olarak Leylâ için endişelenir. Okulda çıkan dedikoduların daha da yayılması; Leylâ'nın adının kötü bir şekilde anılma ihtimali ve otorite konumundaki babanın bundan haberdar olması, annesinin Leylâ'ya ikazları arasında yer alır. Anne, “*Ayb-cûların, bed-gûların*” kızına dil uzatmasına tahammül edemez: “*Niçün sana ta'ne ede bed-gû / Nâmûsa ta'alluk iş midür bu*” (s. 138)¹³. Okuldan kızını alan Leylâ'nın annesi, kızının adının kötü bir şekilde anılmasını engellemeye çalışır.

Dillere Düşen Leylâ

“*Niçelerün adını yıkdı bu ışk/Niçelerden ad alup çıkdı bu ışk*”¹⁴

Mesnevîde kahramanlar üzerinde geleneğin yaptırımını adlarının çıkması, isimlerinin kötü bir şekilde dile düşmesi şeklinde tezahür eder. Bu yaptırımdan önce Leylâ nasibini alır.

¹² “*Böylece bu fesane dilden dile dolaşmaya başladı ve macera bütün cihana şöyle yayıldı: ‘Kays Leyla'nın esiri olmuş; Leyla da ona gönlünü kaptırmış!’*” (s. 137).

¹³ “*Niçin kötü dilliler seni knasın? Namusa uygun bir iş midir bu?*” (s. 139).

¹⁴ Aşık Paşa.

Fuzûlî'nin Leylâ ile Mecnun Mesnevîsinde Aşk - Gelenek Çatışması

Leylâ'nın annesinin kızına yönelik nasihatleri, İslamî bir toplumda büyüyen ve yaşayacak olan bir genç kızın nasıl davranması gerektiği ile ilgilidir: “*Temkîni cünûna etme tebdîl / Kızsen ucuz olma kadrünü bil / Sen sâdesen özge ehl-i nîreng / Cehd eyle verilmesün sana reng*” (s. 139)¹⁵. Bu nasihatler arasında Leylâ'nın davranışlarına dikkat etmesi; temkini elden bırakmaması; hayatın hileleri ile henüz karşılaşmadığı; kendisi dışındaki insanların anne tarafından kötü niyetli insanlar olarak tanıtılması dikkat çeker.

Leylâ'nın annesi, kızına öğüt verirken namus kavramına da vurgu yapar: “*Ey iki gözüm yaman olur âr / Nâmûsumuzu itürme zinhâr*” (s. 140)¹⁶. Anne kızına nasihatte bulunurken kabile içindeki konumlarını ileri çıkarır: “*Biz âlem içinde nîk-nâmuz / Ma'ruf-ı tamâm-ı hâs u âmuz / Ne neng ile dahi edelüm lâf / Biz demeyelüm sen eyle insâf*” (s. 140)¹⁷.

Leylâ'nın babası kabilesinde oldukça saygı gören birisidir. Kızlarının sadece kendi ismini değil, ailenin adını da kötüye çıkaracak olması anneyi endişelendirir. Böylece mesnevîde, “asabiyet şuuru” karşımıza çıkar. Medeniyet kuramcısı İbn Haldun, *Mukaddimesinde* asabiyet kavramını, herkesin nesebine ve asabiyetine (aslına) bağlılığı şeklinde tanımlar (Albayrak 2002: 589). Toplumsal asabiyetin kaynağı akrabalıktır. Asabiyet, kolektif şuardan doğan ortak hareket etme yetisidir. Bir kabileye veya topluluğa mensup bireyler arasında kuvvetli bir birlik, sağlam bir dayanışma, sürekli bir yardımlaşma ve doğadan gelen bir koruma duygusunun, bilincinin ve inancının varlığı asabiyetin en büyük özelliğini oluşturur (<http://www.yarindergisi.com>). Küçük toplumları, asabiyet şuuru birbirine bağlayarak insanlar arası münasebetleri, o toplumun değerlerini ve kabullerini belirler. Pek çok konuda yardımlaşma ve beraber hareket etme, asabiyet şuurunun özelliklerindedir. Bu arada topluma mensup bireylere karşı yaptırımların da çıkış noktası asabiyet şuuruna dayanır (<http://www.fitrat.com>).

İbn Haldun'a göre iki tür asabiyet vardır. Bunlardan birincisi nesep, şecere (soy) asabiyeti: aynı soydan gelen, aynı kavime mensup, aralarında kan bağı olan insanlar arasında söz konusudur. Nesep asabiyeti, ilkel

¹⁵ “*Ağırbaşlılığı çılgınlığa değişme! Sen kızsın, ucuz olma, değerini bil! Sen safsın, diğerleri düzenbazdır; uyanık ol da sana hile ile bir leke bulaştırmasınlar!*” (s. 138).

¹⁶ “*Ey iki gözüm namus yamandır - ona çok dikkat etmek gerekir - ; Sakın namusumuzu lekeleme!*” (s. 141). Muhammet Nur Doğan, bu mısraya “utanmak kötüdür” şeklinde farklı bir mana verir.

¹⁷ “*Biz dünya âlem içinde iyi adlıyız, herkes bizi tanır. / Bundan sonra artık hangi addan şandan söz ederiz? Biz söylemeyelim, sen insafet!*” (s. 141).

toplumlarda ve bedevilerde yaygındır. Leylâ ile Mecnun hikâyesinde de kan bağının temel alındığı nesep asabiyeti hâkimdir. Hikâyede gençler aynı dine mensuptur. Dolayısıyla gençlerin evliliğine engel olan herhangi bir din ayrılığı söz konusu değildir. Aileler arasında ekonomik bakımdan da çok bariz bir farkın bulunduğu söylenemez. Hikâyede, Leylâ'nın ailesinin Mecnun'un ailesine nazaran daha varlıklı olduğu sezdirilir. Ancak bu farklılığa zaten hikâyede vurgu yapılmaz. Hikâyede krize yol açan unsurlardan biri, Leylâ'nın ve Mecnun'un farklı Arap kabilelerine mensup olmalarıdır.

Annesinin nasihatleri doğrultusunda Leylâ, okulu bırakır. Günlerini hayata küskün bir şekilde çadırda geçirmeye başlar. Okuldan alındığı günden sonra Leylâ'nın yüzü, hiç gülmez.

Kaysken Mecnun Olan

“*Mecnun olam hayran olam*”¹⁸

Kays, mektebe gittiğinde Leylâ'yı göremeyince “*yabancıların ayıplama cefası(nın) o gülün yoluna bir diken bırak(tığın) anlar*” (s. 152).¹⁹ Böylece Leylâ'yı serbestçe görebileceği bir imkândan mahrum bırakılan Kays, yavaş yavaş kendisine Mecnun denilmesine sebep olan süreci yaşamaya başlar. Kays'ın ağlayıp inlemeleri, o günden sonra eksik olmaz. Kays, klasik edebiyatımızın âşık tipine çok yaraşır bir numune olarak sürekli ah çekip ağlar (Pala 1989: 79-81; Okuyucu 2006: 210-213). Bu gamlı hâli ile günlerce mektepte dolaşır feryat eder, öyle ki çevredekiler artık Kays'ın bu hâlden bizar olur (s. 157). Sonunda Kays'a Mecnun adıyla hitap edilmeye başlanır: “*Söz muhtasar ol esîr-i sevdâ / Bir nev' ile oldı halka rüsvâ / Kim Kays iken adı oldı Mecnûn / Âhvâlini etdi diger-gûn*” (s. 162).²⁰ Leylâ'yı görememek, Kays'ı deliye çevirir. Nizamî'nin mesnevîsinde, Mecnun daha fazla anormal davranışlar sergiler ve yanında kendisi gibi birkaç arkadaşı vardır (1943: 75, 139; 141). Nizamî'nin Mecnun'u acımacak bir vaziyettedir, acz içinde insanlardan ürküp kaçan bir zavallıdır (1943: 91; 111). Fuzûlî, Mecnun'un bu davranışlarını olabildiğince asgariye indirirken aynı zamanda onu ideal âşık tipi olarak yüceltir.

¹⁸ Yunus Emre.

¹⁹ “*Elbette cefa-yı ta'n-ı agyâr / Ol gül yolına birahdı bir hâr*” (s. 153).

²⁰ “*Sözün kısası; o sevda tutsağı halk içinde öyle bir dillere düştü ki; adı 'Kays' iken 'Mecnun' oldu ve ayrılık acısı, hâlini tamamen değiştirdi*” (s. 163).

Fuzûlî'nin Leylâ ile Mecnun Mesnevîsinde Aşk - Gelenek Çatışması

Çevreye rezil-rüsva olmak normal insanlar için büyük bir hicap sebebiyken gönül ehli ayıplamalara kulak asmaz. Kays da artık Mecnun adı ile anılmaya başlandıktan itibaren kabilesinin bazı değer yargılarını dikkate almaz. Bundan dolayı Mecnun, geleneğin içinde değil, dışında, hatta ona karşı değerlendirilir (Emil 1998: 475). Özellikle Leylâ'nın mensubu bulunduğu kabilenin değer yargıları, Mecnun'un Leylâ'yı görmesine engel olur. Mecnun, "*ferdî saadetini engel olan topluma karşı bir isyan duygusu*" geliştirerek kendisini insanlardan tecrit eder (Kaplan1985: 144).

Mecnun'un Adının Duyulması

"Kays'ı gör Mecnun iken âlemde şöhret-gîrdir"²¹

Bir süre sonra, perişan hâlden dolayı Mecnun'un adı etrafa yayılır: "*Mecnûn deme bir fesâne-i şeh*" dizesi, mesnevî kahramanının bu şöhretine delalet eder (s. 166).

Mecnun'un şöhretinde, Leylâ'ya olan aşkını dile getirdiği

Mecnun mesnevîde, "*şeh-i kişver-i melâmet*"; "*Mecnûn ü melâmet-i gam-efzây*" tamlamaları ile de tavsif edilir (s. 166, 168)²². Çevrenin ayıplamaları, babasının vefatını duyduğunda kabrine gidip dua etmek dışında, Mecnun üzerinde herhangi bir etki meydana getirmez.

Mecnun bir bahar günü arkadaşlarının ısrarı ile sahraya çıkarılır. Orada kız arkadaşlarının zoruyla getirilmiş Leylâ ile karşılaşır. İki genç birbirlerini görmenin heyecanı ile bayılır (Resim 1). Mecnun ayıldığında, Leylâ oradan çoktan uzaklaştırılmıştır. Bu alelacele gidişin sebebi, birilerinin bu hadiseye tanık olma korkusudur. Mesnevîde Leylâ ile Mecnun'un yaşıtı olan bazı gençler, kabilelerinin değer yargılarını dikkate alıp bu doğrultuda hareket eder.

Çölü Mesken Tutan Mecnun

Mektepten sonra ilk kez birbirlerini gördükleri o günden itibaren Mecnun, artık kabilesinden ayrı yaşamaya başlar, çölü yurt edinir. Sırtından gömleğini, ayağından ayakkabılarını çıkarıp başından sarığını atar. Yarı çıplak vaziyette, baş açık bir şekilde dolaşmak Müslüman bir Arap kabilesi için alışıldık değildir. Mecnun, kendisinin "*reng-i melâmete boyandığını*" söyleyerek arkadaşlarının yanından çölü mesken tutmak üzere ayrılır (s.

²¹ Faizî.

²² "*Kınama ülkesinin padişahı; gam artıran kınama ile baş başa*" (s. 167, s. 169).

172). Melâmet: Ayıplama, yerme, çıkışma, azarlama manasına gelir (Parlatır 2006: 1046). Mecnun, o kabile içinde yetişmiş birisi olarak kabilesinin yanına dönünce nasıl bir dışlanma ve ayıplanma ile karşılaşacağını farkındadır. Fuzûlî'de geçmemekle beraber “Arap” kelimesine sıklıkla yer veren Nizamî, mesnevîsinde bize şöyle bir bilgi verir: “*Kabileden birisi asi olursa artık onun kabile ile rabitası kesilir*” (Nizamî 1943: 145). Mecnun mesnevîde kendi kabilesinin ve Leylâ'nın kabilesinin kabullerine, değer yargılarına kısacası gelenek'e karşı bir direniş içine girer. Bu direniş kendisine yeni bir yurt edinerek, alışılmadık bir tarzda dolaşarak, Leylâ'yı görmek için garip davranışlar sergileyerek gösterir. Mecnun mesnevîde, kendi adı ile birlikte Leylâ'nın adını dillere düşürmenin bedelini sıkıntılı bir hayat yaşayarak öder.

Fuzûlî mesnevîsinde, Mecnun dilinden söylediği bir gazelde, Leylâ'yı görmekten mahrum bırakılan kahramanının utanma duygusunu üzerinden attığını ifade eder. Bu durum, Mecnun'un ruhî bakımdan içinde bulunduğu tekâmül süreci ile ilgilidir. Aşk ehli ve mutasavvıflar, çevrenin değer yargılarını dikkate almaz. Mecnun da mesnevîde bu hâle uygun bir davranış tarzı içine girer: “*Fesâd-ı aşkı tâ gördüm salâh-ı akldan dûrem / Meni rüsvâ görüp ayb etme ey nâsih ki ma'zurem / Eger çâk-i giribân eylesem men' eylemen çün men / Metâ'-ı nengden âri libâs-ı ârdan ûrem*” (s. 176)²³. Kendilerine akıl bahşedilmeyenlerin bir takım yükümlülüklerden mazur görülmesi gibi Mecnun da artık kendisinin aklın rehberliğinde hareket etmediğini ve nasihat ehlinin kendisine bir faydası dokunmayacağını bu beyitte dile getirir. Mecnun için çevredekilerin kendisi hakkındaki konuşmaları, değerlendirmeleri, ayıplamaları hiçbir mana ifade etmez. Mecnun, aşkın kendisine verdiği itibarı yeterli görür. Mecnun'un bir moral değişim içinde olduğu gözlenir. Bu moral değişimi tetikleyen unsur, çevre ve onların yargılarıdır. Yukarıdaki alıntıda geçen “fesad-ı aşk” tamlaması, izini sürdüğümüz tema açısından önemlidir. Aşk'a fesat karışmış, Leylâ kendisinden uzaklaştırılmıştır. Aynı gazelin devamından: “*Mana kim ta'ne eyler kim nasîhat ehl-i âlemden / Hoşem kim i'tibar-ı aşk ile her dilde mezkûrem*” (s. 178)²⁴. Etrafin ayıplamaları ve nasihatleri, Mecnun için bir anlam ifade etmez. Mecnun bu dünyanın itibarına meyil etmez, aşk'ın ona verdiği şerefle yetinir. Dünyanın şan ve şerefî, hem Fuzûlî, hem kendisiyle

²³ “*Aşk fesadına uğradığımdan beri yok aklımda huzurum; Beni rüsva görüp ayıplama ey öğütçü; çünkü mazurum. Eğer yakamı yırtarsam, engellemeyin; çünkü ben, utanma duygusundan arınmış ve ar libasından soyunmuşum*” (s. 177).

²⁴ “*Bana kimi insan nasihat verir, kimi de ayıplar; / Aşıklık şerefî ile her dilde böyle anılmaktan memnunum*” (s. 179).

Fuzûlî'nin Leylâ ile Mecnun Mesnevîsinde Aşk - Gelenek Çatışması

birçok açıdan örtüşen kahramanı Mecnun için (Karayev 1996: 74) hiç de talep edilecek, peşinden koşulacak nimetler değildir. Bu durumu Fuzûlî, aynı gazelin son beyitinde şöyle dile getirir: “*Garaz bir ad imiş âlemde men hem eyledüm bir ad / Bi-hamdi'llâh Fuzûlî rind ü rüsvâlıkda meşhûrem*” (s. 178)²⁵.

Mesnevîde, ebeveynler gelenekli toplum yapısının ve İslâmî hayatın gereği olarak çocuklarından itaat bekler. Leylâ, bir genç kız olması dolayısıyla bu konuda muti davranır, uysaldır. Annesi onu okula göndermek istemediğinde de, İbni Selâm ile evlendirilmesi söz konusu olduğunda da karşı çıkamaz. Leylâ, günden güne sessizleşir ve içine kapanır. Leylâ, Mecnun'a nazaran gelenek karşısında, daha pasif bir direniş içindedir. Çevresi ve dünya ile münasebetini en aza indirgeyen Leylâ, kendi hayat damarını kurutur. Mecnun ise gelenek karşısında, isyankâr davranışlar sergiler. O, alışılmışın dışına çıkar. Hem davranış hem giyim bakımından Arap kabilelerinin onaylamayacağı bir şekilde yaşamaya başlar. Babası eve gelmeyen oğlunu aramaya çöle gider. Ancak Mecnun babasını tanımaz: “*Dedi nedür ata yohsa ane / Leylî gerek özgedür fesâne*” (s. 184)²⁶. Baba, oğlunun eskisi gibi kendisinin sözünü dinlemediğini fark edince Mecnun'da farklı bir hâl olduğunu anlar: “*Çün gördi itâ'atinde ihmâl / Bildi ki fakîre özgedür hâl*” (s. 184). Mecnun, ailesinin kendisinden beklediği itaati göstermez. Mecnun'un gözünde artık “ne ata gamı ne ana meyli” vardır. Mecnun sadece Leylâ'ya vasl arzusunun peşindedir (s. 186). Mecnun'un babası oğlunu eve döndürebilmek için Leylâ'nın onu evde beklediği yalanını söyler ve oğlunu çölden eve getirir. Bu kez Mecnun'un annesi, nasihatlere başlar. Anne, “*Şânunda riyâset-i Arab var / Mirâs-ı şecâat ü edeb var*” diyerek oğluna -farkında olmadan “asabiyet şuuru” çerçevesinde-hatırlatmalarda ve ikazlarda bulunur (s. 186)²⁷.

Mecnun'un kendisine takılan adın gereğini yerine getirerek divane bir şekilde dolaşması ailesini endişelendirir. Mecnun ile birlikte annesi ve babası da dile düşmüş ve ayıplanmıştır: “*Kılma bizi neng pâymali*” diyerek anne, oğluna ikazda bulunur (s. 190)²⁸. Mesnevîde bu nasihatlerin yer aldığı

²⁵ “*Fuzuli rind-i şeydâdır hemîşe halka rüsvadır*” mısraında da olduğu gibi Fuzuli rint kelimesine gazellerinde yer verir. İsmail Habîp Sevük, *Edebiyat Bilgileri*'nde, Fuzuli'nin rint tipinin özelliklerinden bir kısmına sahip olduğunu, ancak onu rint sıfatıyla anmanın hatalı olacağı görüşündedir: “*Onun şiirindeki ilahi melâllik o kadar kuvvetli ki rintliği bile örterek bize göstermiyor gibidir*” (Sevük 1942: 163).

²⁶ “*(Mecnun) dedi ki: 'Ana baba nedir? (Bana) Leylâ gerek, gerisi hikâye!'*” (s. 185).

²⁷ “*Senin şânında Araplara reislik etmek, kahramanlık ve edep mirasının sahibi olmak var*” (s. 187).

²⁸ “*Bizi utancın ayakları altında bırakma*” (s. 191).

olaylar halkasında, henüz Leylâ'nın kabilesinden istenmesi gündemde değildir. Annenin gönlünden geçen Mecnun'un kendi kabilelerinden bir kız ile evlenmesidir: “*Vardur bu haşemde²⁹ min kabîle / Her tâife içre min cemîle*” (s. 190)³⁰. Anne oğlunu kabilesi, soyu sopu ile alakasını kesmemesi konusunda uyarır: “*Sen dutma hemîn tarîk-ı vahşet / Kat'-ı neseb eyleme emânet*” (s. 190)³¹. Son dize, annenin “asabiyet şuuru”na yönelik hassasiyetini göstermesi bakımından önemlidir. Mecnun'un bu nasihatlere verdiği cevap, ihtiyarının kendi elinde olmayıp aşkın galip gelerek aklının yenik düştüğü şeklindedir (s. 192).

Leylâ'nın Mecnun'a İstenmesi

Babası, Mecnun'un Leylâ'dan vazgeçmeyeceğini anlayınca genç kızı, ailesinden istemeye karar verir. Leylâ'nın kabilesi izzet ve ikramla misafirleri karşılar. Mecnun'un babası, söze kendisini ve kabilesini överek başlar: “*Asl ü nesebim sana iyândur / Hükmüm niçe min eve revândur / Meşhûr-ı kabâilem sahâda / Ma'rûf-ı tavâifem atâda / Hem var mahabbetümde te'sir / Hem var adâvetümde teşvîr / Ser-defter-i ehl-i rûzgârem / Her niçe desem yüz anca varem*” (s. 202)³². Mecnun'nun babasının soyu sopu ile övünmesi dikkat çekicidir. Böylece baba, mensubu bulunduğu kavmin değer yargılarını da dile getirir. Ancak Leylâ'yı gidip isteyinceye kadar geçen süreçte, Kays'ın adı çoktan Mecnun olarak kötüye çıkmıştır. Leylâ'nın babası, adı mecnuna çıkmış birisine kızını veremeyeceğini, Mecnun iyileşirse kızını gelip istemelerini söyleyerek misafirlerini yolcu eder (s. 206). Leylâ'nın babası, burada çevrenin ayıplamalarını ve dedikodularını dikkate alarak hareket eder: “*Mecnûn deyü ta'n eder halâyık / Mecnûna menüm kızum ne lâyık*” (s. 206)³³. Mecnun'un babası ise Leylâ'yı isterken soyu sopu, şanı şöhreti, maiyetindeki kabileler ile övünür. Mecnun'un babası da asabiyet şuuru ile hareket eder.

Leylâ'nın babası tarafından reddedilen Mecnun, tavsiye üzerine babasının ısrarıyla Kâbe'ye götürülür. Ancak Mecnun burada dertlerinin artması için dua eder. Fuzûlî, “*Yâ Rab belâ-yı aşk ile kıl âşinâ meni / Bir*

²⁹ Haşem: Yanında bulunanlar, maiyet manasına gelir (Parlatır 2006: 593).

³⁰ “*Yönetimimiz altında bin kabîle ve her kabîlede bin güzel var*” (s. 191).

³¹ “*Sen yeter ki yaban yolunu tutma / Soyun sopunla ilişkini kesme*” (s. 191).

³² “*Soyum sopum sence bilinmektedir; sözüm binlerce eve geçer. / Cömertlikte kabilelerin en şöhretlisiyim; / Bağışta ise kavimlerin en tanınmışiyim. / Dostluğum etkili olduğu gibi, düşmanlığım da insanı mahcup eder. / Bu devir insanların en ileri geleniyim, ne desem, onun yüz katı kadar değerim vardır*” (s. 203).

³³ “*İnsanlar onu divane diyerek kınıyorlar... Benim kızım bir deliye mi layıktır*” (s. 207).

Fuzûlî'nin Leylâ ile Mecnun Mesnevîsinde Aşk - Gelenek Çatışması

dem belâ-yı aşkdan etme cüdâ menî" matlaı ile başlayan meşhur gazeline, mesnevinin bu olay halkasında yer verir. Mecnun'un can u gönülden yaptığı dua kabul görür. Mecnun, Kâbe'de dile getirdiği dualarından birinde şöyle der: "*Çohdur beni Âdem içre bî-dâd / Et gönümi vahşet ile mu'tâd*" (s. 216)³⁴. Bu dua, Mecnun'un insanlardan ve onların düzenlerinden ikrah ettiğini; insan içinde yaşamaktansa çölde, uzlette, kuşlar ve vahşi hayvanlar ile bir arada yaşamayı evla gördüğünü ortaya koyar. İçinde yaşadığı topluluğun beşerî, hukukî, dinî, ahlâkî kuralları ile çatışarak bazen küskünlüğün, bazen hak arama mücadelesinin neticesinde yaşadıkları mekânı terk edip başka bir beldeyi mesken tutmak Koroğlu, Dadaloğlu örneklerinde olduğu gibi yaygındır. Mecnun da çölü kendisine mesken tutarken, uzleti seçerken geleneklere karşı bir direniş içine girer.

Çölde Hayat Bulan Mecnun

Mecnun'un Kâbe'de ettiği dualar arasında şu beyit de vardır: "*Bir mülkde ver mana kararı / Kim yetmeye âdemi gubârî*" (s. 216)³⁵. Mecnun değil insan, ona ait bir zerreyi bile görmeye tahammül edemez. Bu beyit, Mecnun'un beşeriyetten ne kadar bizar olduğunu gösterir. Mecnun'a hâkim olan bu nefret duygusunda, "sosyal baskılar" etkilidir (Kaplan 1985: 148). Küçüğü büyüğü ile insanlar onunla alay etmiş, Leylâ ile olan aşkları dile düşmüştür.

Mecnun, kendisini kabile hayatından tecrit ederken velilerin, peygamberlerin hayatlarında görüldüğü gibi uzlette yaşamayı tercih eder. Çöl, Mecnun'u günden güne yoğuran pişiren, kemale erdiren bir mekân olur. Leylâ ile Mecnun mesnevisinde çöl'e yüklenen fonksiyon önemlidir. Sezai Karakoç da Leylâ ile Mecnun'unda çöle önem atfeder ve över, hatta çöl'ü "şehir" kelimesi ile tavsif eder. "*Unutma çöl ulu bir şehirdir. Çölden geçmek Leyla'ya ermek içindir*" (Karakoç 1980: 17, 18).

Tanpınar, Leylâ ile Mecnun hikâyesinde çöl'ün ne kadar hâkim bir iklim olduğunu, şu tespit ve teşbih ile ortaya koyar: "*Leylâ ve Mecnun, suyu sızdırdığı için serinleten o çok ince hamurlu testilere benzer. Her tarafından çöl sızar*" (Tanpınar 1977: 138-139). Çöl'de beşeriyetin değil, tabiatın kanunu işler. Yakan kavuran güneşi, geceleri donduran ayazı, bir anda her şeyi değiştiren kum fırtınası, hayat sunan vahası, zihinleri ve gözleri hayale götüren serabı, kendi kanunlarını kendi koyar ve uygular. Çöl, Mecnun için

³⁴ "*İnsanlar içinde zulüm çoktur; sen benim gönümlü tenhalığa alıştı!*" (s. 217).

³⁵ "*Beni öyle bir diyarda karar kıldır ki, oraya insanoğlunun tozu bile ulaşmasın!*" (s. 217).

mesnevîde insanların ayıplamalarından, dedikodularından emin olduğu güvenli bir mekândır. Çölde kalmak, çöle düşmek, çölü geçmek pek çok yolcunun, kervanın korkulu rüyası iken Mecnun'un çölü gönüllü olarak mesken tutması, çöle sığınması onun beşeriyetten ne kadar istikrah ettiğini gösterir. Bu noktada, Fuzuli'nin ruh hâli ve karakteri ile kahramanının örtüştüğünü de ifade etmek gerekir. Bilindiği gibi Fuzûlî hayatını Hille-Kerbela-Necef-Bağdat arasında dar bir bölgede geçirir. Fuzûlî'nin gözü ve gönlü, "Diyâr-ı Rumı gözet terk-i hak-i Bağdat et" dizesinde ifade ettiği gibi özellikle İstanbul'da olmuş ancak bu arzusu gerçekleşmemiştir (Uç 2008: 4-5). Mecnun gibi Fuzûlî'nin de kırgınlıkları olmuştur. Bunların bir kısmının maddiyata dayandığını biliyoruz. Fuzûlî de kahramanı gibi duygu dünyasında yalnızlığı, uzleti, tecridi seçtiği için Mecnun'un duygularını çok başarılı bir şekilde mesnevîde ifade eder.

Çölde uzlet içinde yaşayan Mecnun, insanlar ve dünya ile ilgisini en aza indirir. Mecnun'un yaşadığı münzevi hayat, onu günden güne Leylâ'dan uzaklaştırıp ilâhî aşka yönlendirir. Bu münzevi hayatın tasavvuftaki manasını göz ardı eden Rıza Tefik (Bölükbaşı), Mecnun'un bir şey yapmadan nasıl olup da çöl de kemale erdiğini anlamlandıramaz (Uçman 2005:).

Beşeriyetini Unutan Mecnun

Kâbe'de oğlunun dualarını işiten baba, artık Mecnun'un iflah olmayacağını, dertlerinin daha da artacağını anlayıp oğlundan ayrılarak çaresiz evine döner. Mecnun ise çölün yolunu tutar. Yolda tuzağına ceylan düşürmüş bir avcıya tesadüf eden Mecnun, üzerindeki kıyafetleri vererek ceylanın hayatını kurtarır. Mecnun, Leylâ'yı özledikçe ceylanın gözlerine bakarak teselli bulacaktır. Mesnevînin bu bölümünden itibaren Mecnun'un beşeriyetinden sıyrıldığı ifade edilir: "*Çün ol beşeriyetin unuttu / Âhû hem onunla üns duttu*" Mecnun'un yanına bundan sonra başka ahular da toplanır: "*Anun sebebiyle hem çoh âhû / Sahrâda onunla dutdılar hû*" (s. 228). Böylelikle Mecnun kendi cinsini değil, hayvanları dost edinerek özelde kendi kabilesine, genelde bütün beşeriyete karşı bir tavır sergilemiş olur.

Çölde yoluna devam eden Mecnun, tuzağa düşmüş bir güvercini, bir inci tanesi karşılığında avcıdan alır. Bundan sonra Mecnun'un başına kuşlar yuva yaparak onun etrafından ayrılmaz. Bir süre sonra diğer hayvanlar da Mecnun'un yanında toplanmaya başlar: "*Zâtında görüp nişâne-i hayr / Hem*

Fuzûlî'nin Leylâ ile Mecnun Mesnevîsinde Aşk - Gelenek Çatışması

vahş mutî'i oldu hem tayr" (s. 232)³⁶. Hemcinslerinin anlayamadığı Mecnun'un hâlimden hayvanlar anlar. "Nişane-i hayr" tamlamasını fazilet, erdem, kemal sahibi olmak şeklinde algılayabiliriz. "*Râm oldu behâyim ol figâra / Bir fevc yığıldı vara vara / Ol zâr idi mülk-i derd şâhı / Hayl-i ded ü dâm anun sipâhı*" (s. 232)³⁷. Mecnun'un insanlardan duyduğu usanç, mesnevîde şu beyitle bir kez daha vurgulanır: "*Olmışdı beşerden eyle bîzâr / Kim öz aksin sanurdı agyâr / Dartup göge dūd-ı şu'le-i âh / Öz sâyesin istemezdi hem-râh*" (s. 232)³⁸. Leylâsına kavuşma yolunda engel oldukları için Mecnun'un beşere duyduğu nefretin büyüklüğü, kendi gölgesini bile görmeye tahammül edememesi ile dile getirilir.

Leylâ'nın Yalnızlığı

Mecnun kadar olmamakla beraber, Leylâ da yakın çevresindeki insanların varlığından, engellemelerinden usanmış bir ruh hâliyle insan içinde, ancak insanlara karışmaksızın hayatını devam ettirir: "*Bîzâr atadan ü anadan / Bîgâne cemî'-i âşinâdan*" (s. 234)³⁹. İbni Selâm ile evlenmeyi istemeyen Leylâ, mesnevînin ilerleyen beyitlerinde de "*Kurtar meni atadan anadan / Bir gam yeg olur iki belâdan*" diyerek annesinin ve babasının kendi üzerindeki baskılarından ne kadar usandığını dile getirir (s. 324).

Leylâ kendisi ve Mecnun dışındaki herkesi agyâr: gayrı, yabancı, el, düşman olarak görür. Leylâ da Mecnun gibi kalabalıklardan sıkılır, yalnız kalmak ister. Ancak Leylâ'nın gidebileceği bir yer olmadığı için kabilesi, çadırında onu günden güne yalnızlığa terk eder. Leylâ, neşe içinde etrafını saran genç kızlardan bunalır. Kendisine dertlerini ve Mecnun'u unutturacak her şeyden uzak olmak ister. Bir bahar günü annesinin zoruyla dışarı çıkarılan Leylâ, yaşlılarının oyunlarından sıkılır, yalnız kalmak ister: "*İsterdi ferâgat ile bir dem / Tenhâ duta bir bucakda mâtem / Ayrılmayıp ol perî-*

³⁶ "Kendisinde hayır işaretleri gördükleri için, hem vahşi hayvanlar hem de kuşlar (Mecnun'un) buyruğuna girdiler" (s. 233).

³⁷ "Yırtıcı hayvanlar da o gönlü yaratıya boyun eğdiler ve etrafında gide gide büyük bir kalabalık toplandı. O gözü yaşlı (Mecnun), dert ülkesinin padişahı; vahşi hayvan sürüsü de onun askeri idi" (s. 233).

³⁸ "İnsanlardan öyle usanmıştı ki, kendi aksini bile düşman sanıyordu. Ah alevinin dumanını göğe fırlatıp, kendi gölgesiyle bile yoldaş olmak istemiyordu" (s. 233).

³⁹ "Anasından babasından usanmış, bütün tanıdık ve bildiklerinden uzaklaşmıştı..." (s. 235).

likâlar / Artardı belâsına belâlar / Çün eyledi kesret anı dil-teng” (s. 256)⁴⁰. Leylâ, mesnevîde çoğunlukla yalnız kalmayı başarır.

Leylâ kelimesi, gece manasına gelen leyl kelimesinden türetilmiştir (Pala 2008: 27). Leylâ adının gereği geceleri el ayak çekilince sahraya çıkar, gündüz ise ortalıkta görünmez. Gece Leylâ'nın dertleri ile baş başa kaldığı vakit olması bakımından değerli bir zaman dilimidir. Gündüz el içine karışmak zorunda olan Leylâ, gecenin bitmesini istemez: “*Demdür uyana yuhudan agyâr / Şerh-i gam ü derdüm ola düşvâr*” (s. 248)⁴¹. Leylâ'nın çevresindeki insanların, “agyâr” kelimesi ile vasıflandırması dikkat çekicidir.

Çevrenin ayıplamaları ve kınamaları, Leylâ'yı rahatsız eder. Leylâ, “*Ayb ile çekilmeseydi adum*” diyerek gönlünce davranmadığını belirtir (s. 264). Leylâ dilinden söylettiği bir gazelde Fuzûlî, genç kızın bu hâlini şu beyitle ifade eder: “*Hazerüm ta'neden ol gâyete yetmişdür kim / Yâra agyâr olup agyârım ile yâr olubem*” (s. 264)⁴². Etrafın dedikoduları ve ayıplamaları bir süre sonra Leylâ'yı da olumsuz olarak etkiler.

Uzlette olan gayr ile uğraşmaz, kendi içine yönelir. Mesnevînin her iki kahramanı da uzlette yaşamaktan ve yalnız kalmaktan, dertleri ile baş başa olmaktan hoşlanır, böylece kendi içlerine eğilip derinleşme fırsatı bulurlar. Fuzûlî, bu noktadan itibaren daha belirgin olmak üzere Mecnun'da meydana gelen ruhî tekâmül sürecini işlemeye başlar.

Araya Giren Rakiple Yardım Eli Uzatan Dost

Mesnevînin ilerleyen beyitlerinde Mecnun'un karşısına rakip olarak İbni Selâm çıkar. İbni Selâm, okura tanıtılırken şöyle takdim edilir: “*Ol asrda var idi Arabda / Bir mu'teber aslda nesebde / Manzûr-ı e'âzım u e'âli / Makbûl-i ekâbir ü ehâli*” (s. 270)⁴³. İbni Selâm, Arapların rağbet ettiği özelliklere sahiptir. Muhtemelen de Leylâ'nın kabilesinden başka bir Arap kabilesine mensuptur. Kabile farklılığına rağmen, o devrin itibar ettiği ve günümüzde de geçerli olan bazı özelliklere sahip olduğu için Leylâ'yı

⁴⁰ “*Her şeyden el çekerek, bir müddet için bir köşede matem tutmak istedi. O peri yüzlüler, yanından ayrılmayarak, belâsına belâ katıyorlardı... Kalabalık, içini daralttığı için...*” (s. 257).

⁴¹ “*Neredeyse düşman uykudan uyanacak da, derdimin ve kederimin izahı zorlaşacak!*” (s. 249).

⁴² “*Kınamalardan öylesine bezdim ki; Yârime yabancı olup, yabancılarla yâr olmuşum*” (s. 265).

⁴³ “*O devirde, Araplar arasında soy ve sop bakımından gözde birisi vardı. Kudretli ve yüksek mertebeli insanların saydığı, halkın ve ileri gelenlerin beğendiği bir kişiydi*” (s. 271).

Fuzûlî'nin Leylâ ile Mecnun Mesnevîsinde Aşk - Gelenek Çatışması

isteyince aile olumsuz cevap vermez. Leylâ'nın fikri alınmaksızın Leylâ ile İbni Selâm, nişanlanır.

Bu arada mesnevîde, yardımcı şahıslar da devreye girer. Nevfel isminde yenilmek nedir bilmeyen, adalet duygusu gelişmiş bir yiğit, Mecnun'un şiirlerini duyduğunda bunlardan etkilenir. Bu şiirlerin sahibi ile tanışmak ister. Mecnun hakkında Nevfel'e bilgi verilirken "*Rüsvâlığı* özine *pîşe e(tmesine)*" değinilir. Rüsvâ: Rezil, maskara, halk yanında itibarsız olmak manasına gelir (Parlatır 2006: 1425). Mecnun'un böyle bir sıfatla anılma sebebi, yarı çıplak bir vaziyette başı sarıksız, saç sakalı birbirine karışmış bir şekilde dolaşması; kabilesini terk ederek çölde yaşaması; evcil ve vahşi hayvanların etrafından ayrılmaması; alışılmadık davranışlar sergilemesidir. Rüsva kelimesi, Fuzûlî'nin sevdiği ve sıklıkla kullandığı kelimeler arasındadır. Nevfel, kabilesi ile birlikte olmaktansa "vahşet" içinde yaşamayı tercih eden Mecnun'u bir köşede "hâr ü mehcûr" otururken bulur (s. 276)⁴⁴. Nevfel emrindeki adamlarıyla birlikte Mecnun'un yanında yer alarak Leylâ'yı isteme konusunda ona yardımcı olacağını söyler. Nevfel'in bu hususta Mecnun'u ikna etmesi kolay olmaz. Mesnevîde Fuzûlî bu safhada, Mecnun'un oldukça karamsar ruh hâlini, "*Vefâ her kimseden kim istedüm andan cefâ gördüm / Kimi kim bî-vefâ dünyâda gördüm bî-vefâ gördüm*" beyitiyle başlayan gazelinde çarpıcı bir şekilde dile getirir. Matla beyitini iktibas ettiğimiz bu gazel, Fuzûlî'nin bütün hayatı boyunca yaşadığı hayal kırıklıklarının toplu bir şekilde ifadesi gibidir. Gazelin makta beyitinde şair şöyle söylüyor: "*Fuzûlî ayb kılma yüz çevirsem ehl-i âlemden / Neden kim her kime yüz dutdum andan yüz belâ gördüm*" (s. 280)⁴⁵. Elimizdeki gazelin edebî bir metin olduğunu unutmaksızın şairinin ruh hâlini tam bir vukufuyla yansıttığını belirtelim.

Leylâ Uğrunda Savaş

Mesnevîde, Nevfel'in Mecnun'a yardım ısrarları galip gelir. Mecnun üzerine çeki düzen verir. Leylâ bu kez Nevfel eşliğinde tekrar istenir. Nevfel, Leylâ'nın kabilesine hitaben yazdığı mektuba "*Ey ehl-i garaz*" hitabıyla başlar. Anlaşma yolu mümkün olmayınca kılıçlar çekilir, Nevfel'in askerleri ile Leylâ'nın kabilesi arasında savaş başlar. Ancak Mecnun, Leylâ'nın tarafının yenmesi için dua eder. İlk gün, Nevfel ve askerleri yenilir. Mecnun'un duasına şahit olan Nevfel'in askerlerinden birisi, durumu

⁴⁴ "*Hor, yalnız ve ümitsiz*" (s. 277).

⁴⁵ "*Ey Fuzuli, eğer insanlardan yüz çevirsem, ayıplama beni / Çünkü kime sokulduysam ondan yüz türlü belâ gördüm*" (s. 281).

Nevfel'e bildirir. Nevfel, Mecnun'dan dua etmeyi kesmesini ister. Ancak Mecnun'un da farklı bir yaradılışı olduğunu anlar. Sonunda Nevfel galip gelir. Leylâ'nın babası, kızının nişanlı olduğunu söyleyerek Nevfel'e şöyle der: "*Bir avrete aybdür iki er*", "*Gül bergümüzi hevâya verme / Nâmûsumuzı fenâya verme*" (s. 296). Nevfel ise ne kızlarında, ne mallarında gözü olduğunu söyleyerek bir hastaya şifa bulmak için savaştığını belirtir ve oradan ayrılır.

Nevfel'in gidişini takip eden günlerde Mecnun, çevrenin kendisini ayıplamalarına sebebiyet verecek davranışlar sergiler. Mecnun, yaşlı bir adamın yanında dilenci gibi zincire bağlı vaziyette Leylâ'nın diyarına gider. Burada Leylâ kendisini habersiz, merakta bıraktığı için Mecnun'a hitaben sitem dolu bir gazel söyler. Mecnun, Leylâ'nın kendisine yönelttiği suçlamaları anlamakta zorluk çeker. Leylâ'nın sitemlerinin sebebinin bulmaya çalışır. Arada laf söz getirenlerin varlığından şüphe eder: "*Bed-hâhların midur bu tedbîr / Gammâzların midur bu tezvîr*" (s. 308)⁴⁶. Böylece mesnevîde bir kez daha Mecnun'un kendileri dışında kalan bazı insanları, kötü sıfatlarla anmasına şahit oluruz.

"*Endâmı şikeste çeşmi nem-nâk / Rûsvâ vü harâb ü mest ü bî-hâk / Ardınca koşun koşun uşaglar / Ahvâline kim güler kim ağlar*" (s. 312). Mecnun, bir nebze de olsa Leylâ'ya duyduğu hasreti giderdikten ve ona içini döktükten sonra çocukların alaylarına hedef olarak oradan kalbi kırık bir şekilde uzaklaşır.

Bu olayı takip eden bir başka gün, Mecnun kör bir dilenci gibi Leylâ'nın kapısına gelir. Mecnun, gözünü bağlama sebebi olarak "*Göz ki seni eyleyüp nezâre / Rûsvâ kılur ehl-i rûzgâra*" der (s. 316)⁴⁷. Leylâ'yı halkın diline düşüren aslında Mecnun'dur. Leylâ ise bu konuda, feleği suçlar. İbni Selâm ile evlendirilirken Leylâ feleğe şöyle sitem eder: "*İhânetümde nedür bilmezem murâdun kim / Azîz-i âlem iken hâr ü hâk-sâr etdün*" (s. 326)⁴⁸. Leylâ, Mecnun'a yapacağı sitemi, feleğe yöneltir. Leylâ'nın babası ise bu konuda Mecnun'u suçlar.

Leylâ'nın en büyük özelliklerinden birisi, Mecnun'a duyduğu aşk'ı bir sır olarak saklaması, kimseyle paylaşmamasıdır. Leylâ, ancak ölmek üzereyken annesine bu sırrını ifşa eder. Bilindiği gibi klasik edebiyatımızda

⁴⁶ "*Bu iş, senin kötülüğünü isteyenlerin bir oyunu mu? Bu yalan dolanları dedikoducular mı ortaya atıyor?*" (s. 309).

⁴⁷ "*Göz sana bakıyor, sonra seni elâleme rûsva ediyor...*" (s. 137).

⁴⁸ "*Bana ihanet ederek ne istersin bilmem; Âlemin gözdesi iken, beni zelil ve perişan ettin*" (s. 326).

Fuzûlî'nin Leylâ ile Mecnun Mesnevîsinde Aşk - Gelenek Çatışması

âşık, sevgilisinin adını dillere düşürmekten sakınır. Mecnun ise mesnevîde, bu zihniyetin aksine davranır. Asıl Leylâ, Mecnun'un göstermesi gereken ketumluğu gösterir.

İbni Selâm'ın Düşünü-Leylâ'nın Yası

Kadınlar İbni Selâm'ın eşi olacak Leylâ'yı süslerken bir taraftan da ağladığı için onu avutmaya çalışır. Kadınlar, Leylâ'nın baba evinden ayrılacağı için ağladığını düşünür. Ancak Leylâ, Mecnun için gözyaşı dökmektedir. Bu durumu da açıklayamaz. Leylâ'nın gururu, yardımcı kadınların kendisini ayıplamalarına razı olmaz: “*Görmezdi özine anı lâyıık / Kim ta'ne ede ana halâyık / Kız her niçe olsa yâra tâlib / Elbette gerek hayâsı gâlib / El ta'nesi ile hâh ü nâ-hâh / Teklîfe düşüp bezendi ol mâh / Bir ehl-i hayâ min ehl-i ehl-i ibrâm / İsyân ile olmaz iş ser-encâm*” (s. 328)⁴⁹. Mesnevîde Leylâ, yüz ve karakter güzelliği bakımından övülür. Leylâ'nın karakter özelliklerinden birisi de yukarıdaki beyitlerde vurgulandığı üzere utanma duygusunun gelişmiş olmasıdır. Kapalı, gelenekli bir hayat süren Arap kabileleri için de bu duygunun bir genç kızda bulunması oldukça önemlidir.

Leylâ, İbni Selâm ile evlendirilir. Ancak Leylâ kendisine bir perinin musallat olduğunu, yanına bir âdemoğlunun yaklaşması hâlinde kendisini de onu da helâl edeceği yalanını söyler. İbni Selâm, Leylâ'nın söylediklerine inanır ve derdine çareler aramaya başlar.

Leylâ, İbni Selâm'ı atlatmak üzere yalan söylerken bu derdinden dolayı çevresindeki insanların kendisinden uzaklaştığını da ekler: “*Şeydâlıgum oldı âleme fâş / Nefret kılur oldı yâr u yoldaş*” (s. 334)⁵⁰. Leylâ'nın beyitte ifade ettiği durumu, mesnevîde yaşayan aslında Mecnun'dur. Gelenekli hatta modern toplumlarda, kalıpların ve değer yargılarının dışına çıkarak garip davranış sergileyenler “Şeydâ, deli” sıfatı ile vasıflandırılır ve müeyyideler uygulanır. Bu müeyyidelerden biri de o kişinin yalnızlaştırılması, toplumdan tecrit edilmesidir. Mesnevîde, Mecnun için de aynı çark işler. Hakkında dedikodular çıkınca bu kez Mecnun, tavır

⁴⁹ “Aşağılık insanların ayıplamalarını kendisine yakıştıramıyordu... Bir kız sevgilisini ne kadar isterse istesin, yine de utanma duygusu ona üstün gelmelidir. O ay yüzlü, ellerin kendisini kınaması sebebiyle, ister istemez sıkıntıya katlanarak süslendi. Bir yanda edep sahibi bir kişi; karşısında ısrarcı bin kişi... İsyân bir işe yaramazdı ki!” (s. 329).

⁵⁰ “İnsanlar arasında benim deli olduğum dedikodusu yayıldı; dostlarım ve arkadaşlarım benden uzaklaşmaya başladılar...” (s. 335).

olarak annesini-babasını ve yakınlarını bir nevi cezalandırmak ister gibi kendisini çöllere atar.

Burada belirtilmesi gereken bir husus, klasik edebiyatımızdaki âşık tipinin ve mutasavvıfların da akli hor görüp gönülü yücelttiğidir. Yunus Emre gönül'ün neden kıymetli olduğunu, "Gönül çalabın tahtı / Çalap gönüle baktı" dizelerinde ifade eder. Gönül, Allah'ın tecelli ettiği yer olduğundan kıymetlidir.

Leylâ, İbni Selâm ile konuşurken "*Kat' ola zebân-ı ta'n-ı düşmen*" der (s. 336)⁵¹. Bu ifade, yakın çevrenin, Leylâ üzerindeki baskısını göstermesi bakımından önemlidir. Leylâ dedikoduların ağırlığı altında ezilir ve gittikçe kendi içine kapanır. Bu konuda Tanpınar'ın benzetmesini buraya alıntılacak olursak "ay ışığında kapalı bir bahçe" görünümündeki Leylâ, mesnevîde "daima kendi meseleleri içinde perişan"dır (1977: 138).

Haberci Zeyd

Bu arada, mesnevîde Leylâ ile Mecnun arasında haber getirip götürmek üzere aşk eri Zeyd devreye girer. Zeyd, Leylâ'nın İbni Selâm ile evlendiği haberini Mecnun'a getirir. Mecnun'un bu haber üzerine yazdığı sitem dolu, Leylâ'yı vefasızlıkla suçlayan mektubunu da Leylâ'ya ulaştırır. Mecnun sözü edilen mektubunda Leylâ'ya konumuzla ilgili olarak şöyle yazar: "*Ammâ men ü senden özge çohdur / Kim sözleri bizden özge yohdur / Yahşi midür eylemek yaman ad / Kim kılmaya kimse hayr ile yâd*" (s. 348)⁵². Çevrenin ayıplamaları ve dedikoduları, Mecnun üzerinde de, Leylâ üzerinde de aynı tesiri gösterir. Her ikisi de insanlardan uzaklaşır ve kendi iç dünyalarına kapanırlar. Mecnun, insanlara karşı tavrını çöle sığınarak gösterir, insanların kendisiyle alay edip gülmeleri onu etkilemekle beraber, bu duruma çok fazla kulak asmaz. Leylâ ise kendisini kalabalık içinde uzlete mahkûm eder. O, Mecnun gibi mekân değiştiremeyince insanlarla beraber olduğu zaman dilimini değiştirir, gece'ye sığınır.

Mecnun, Leylâ'ya yazdığı mektupta bir gerçeğe dikkat çeker: "*Kimse adının kötü olarak anılmasını istemez*". Bu ifade, adının kötü bir şekilde anılmasından Mecnun'un da hoşnut olmadığını gösterir.

⁵¹ "*Düşmanın kınayıcı dili kesilir*" (s. 337).

⁵² "*Ama ikimizin dışında o kadar çok insan var ki, bizden başka bir şeyden söz etmiyorlar. Kötü ad sahibi olmak ve kimsenin hayırla anmadığı birisi hâline gelmek hoş bir şey mi?*" (s. 349).

Fuzûlî'nin Leylâ ile Mecnun Mesnevîsinde Aşk - Gelenek Çatışması

Mecnun, Zeyd aracılığıyla Leylâ'ya gönderdiği mektubun sonuna bir de murabba ekler. Mektubunda yazdığı gibi burada da Leylâ'yı vefasızlıkla suçlar. Evlenmekle Leylâ'nın iyi adını, kötüye çıkardığını yazar: “*Yahşi adun var iken döndün yaman ad eyledün*” (s. 354). Böylelikle mesnevîde, bir genç kızın davranışlarına dikkat etmesi gerektiği bir kez daha vurgulanmış olur.

Leylâ, Mecnun'a cevaben yazdığı mektupta onun sitemlerini haklı bulur: “*Her ta'ne ki eylesen revâdur / Senden hacîlem yüzüm karadur / Besdür mana çekdiğüm hacâlet / Şermendeligümdeki melâlet*” (s. 362)⁵³. Leylâ, çevrenin ayıplamaları dışında Mecnun'un da haksız yere ayıplamalarına ve suçlamalarına maruz kalır. Leylâ bir de Mecnun tarafından kınanmak istemez: “*Bir vahşi ile ger etmişem hû / Müstevcib-i serzeniş degül bu*” (s. 364). Leylâ, “Eğer bir vahşi ile tanıştımsa, bu kınanmama sebep olmamalı!” diyerek Mecnun'un kendisini vefasızlıkla suçlamasına karşı kendisini savunur (s. 365). Leylâ mektubunda, İbni Selâm'ın elinin kendi eline değmediğini de Mecnun'a bildirir. Leylâ da Mecnun'un yaptığı gibi mektubun sonuna bir murabba ekler. Murabbanın ilk iki mısraı şöyledir: “*Girîbân oldı rüsvâlg eliyle çâk dâmen ben / Mana rüsvâlgunda dûst hem ta'n etdi düşmen hem*” (s. 366)⁵⁴. Leylâ, içinde bulunduğu durumdan, yaşadığı talihsizliklerden dolayı dile düştüğünü, ayıplandığını ifade eder.

Mecnun'un Öldürülme Kararı

Mesnevîde yeni bir düğüm ve yeni bir hareket unsuru yaratmak üzere Leylâ'nın babasının Mecnun'a yönelik aldığı ölüm kararı gündeme gelir. Baba, Mecnun'un ortadan kaldırılması gerektiğini bildirir. Kararın alınmasında, Nevfel'in yol açtığı savaş ve Leylâ'nın adının lekelenmesi etkilidir. Mecnun'un yeni bir krize ne zaman ve ne şekilde yol açacağı belirsizdir. Leylâ'nın babası, böyle bir ihtimalin önüne geçmek ister. Baba, kızı ile ilgili olarak Mecnun'u şöyle suçlar: “*Kim bu delü hükme olmayıp râm / Halka bizi eyler oldı bed-nâm / Peyveste yeter bize belâsı / Nevfel gazabından et kıyâsı / Çün mahz-ı şer oldı zât-ı ef'î / Vâcib görinür müdâm def'i / Her niçe ki tende cânı vardur / Nâmûsumuza ziyânı vardur*” (s. 372)⁵⁵.

⁵³ “Beni nasıl ayıplarsan ayıpla, hakkın var... Senden utanıyorum, yüzüm kara! Çektiğim rezillik ve utanmanın bana verdiği üzüntü yeter!” (s. 361).

⁵⁴ “Rüsvalık eliyle pare pare oldu, yakam da, eteğim de; Beni rüsvâlgımda dost da ayıpladı, düşman da” (s. 367).

⁵⁵ “Bu deli, söz dinlemeyerek bizi herkese rezil etti. Bu bitmez tükenmez belâsından artık bıktık. Nevfel felaketinden pay biç! Yılan, kötülüğün ta kendisi hâline gelince, artık onun

Leylâ'nın babası, kabilenin ileri gelenlerden birisine “*Nâmûs bizim degül senündür / Def' eyleye gör ki düşmenündür*” der (s. 372). Baba, asabiyet şuuru'nu harekete geçirerek kabilesinin bu konuda kendisine destek vermesini sağlar. Böylelikle mesnevîde, Leylâ'nın babası töre'nin yaptırımına başvurur. Devrin anlayışı ve namus konusunda Arap kabilelerinin hassasiyetleri dikkate alındığında Leylâ'nın babası, böyle bir karar almakta -onlar açısından bakıldığında- geç bile kalmıştır. Leylâ, İbni Selâm ile evlendirilmiş, ortaya çıkmayan gizli mektuplar dışında Mecnun'un Leylâ'yı, İbni Selâm'ı ya da kabileyi rahatsız edecek herhangi yeni bir fiiliyatı olmamıştır. Babanın aldığı bu yeni karar, mesnevînin olay akışını devam ettirmek, zayıflayan heyecanı ve merak unsurunu alevlendirmek üzere devreye girer.

Mecnun ile Babasının Son Kez Görüşmeleri

Mecnun'un babasına, Leylâ'nın kabilesinin oğlu hakkında çıkardığı ölüm fermanı, “*Yâdun degül eyle oglum yâd / Kıl çâre ki düşmen olmaya şâd*” ikazı ile ulaştırılır (s. 372)⁵⁶. Böylece baba, oğluna sahip çıkma konusunda kabilesinin müeyyidesi ile karşı karşıya kalır. Babası Mecnun'u bulmak üzere feryat ederek çöle gider. Ancak oğlunun eski hâlden eser kalmamış olduğunu görür. Mecnun'da “ne ata ne ana ârzûsı” kalmıştır. Varlığına büyük ümitler bağlanan evlâdını bu vaziyette görmek yaşlı babayı perişan eder: “*Getmiş yele berg-i i'tibârî*” (s. 374). Mısrada, erkek çocuğun “itibar yaprağı” olarak tanımlanması dikkat çekicidir. “Hâsıl-ı mezra'-ı vücûd”, “ömr ticâretinde sûd”, “cevher-i câmun behâsı”, “dîde-i bahtın ziyâsı”, “rişte-i gevher-i murâd”, “âyîne-i hüsn-i i'tikâd”⁵⁷ tamlamaları da babanın oğlu için kullandığı ifadelerdir. Baba, Mecnun için hâlen ümit beslemektedir. Övücü ifadelerle oğlunu nerelerde görmek istediğini belirtir: “*Derdüm ola sen menüm penâhum / Fahrüm şerefüm ümîd-gâhum / Menden bu serîr olanda hâlî / Sen olasen ehl-i mülke vâlî / Halk ede seni görende yâdum / Bâkî senün ile ola adum*” (s. 376)⁵⁸. Mecnun'un babası, oğlu elinden giderken kendi şanının, adının hatırlanması peşindedir: “*Gel tapşurayum*

ortadan kaldırılması vacip olur... Bunun canı teninde buldukça, namusumuza zararı vardır” (s. 373).

⁵⁶ “Yabancı değil, öz oğlun olduğunu unutma! Bir çare bul da düşmanların bayram etmesin!” (s. 373).

⁵⁷ “Varlık tarlasının mahsulü, ömür ticaretinin kazancı, can cevherinin bahası, bahtın göz aydınlığı” (s. 377); “Emel incisinin ipi, beslediğim güzel duyguların aynası” (s. 391).

⁵⁸ “Benim sığınacağım, övücüm, şerefim ve ümidim olmanı bekliyor, tahtımı bıraktığım zaman ülke insanlarını senin yönetmeni diliyordum ve istiyordum ki, halk seni gördüğünde beni hatırlasın ve adım seninle ebedileşsin” (s. 377).

Fuzûlî'nin Leylâ ile Mecnun Mesnevîsinde Aşk - Gelenek Çatışması

sana makâmum / Zabt eyle bisât-ı ihtirâmum" (s. 378)⁵⁹. Bu beyitler, Mecnun'un aşk'ı tercih ederek neyi feda ettiğini gösterir. Pek çok gencin peşinden koştuğu makam, itibar gibi değerleri Leylâ uğrunda Mecnun'un gözü görmez.

Artık Mecnun, nefes almak dışında dünya ile bütün bağlarını neredeyse kesmiştir. Bundan dolayı, babasını önceki karşılaşmalarında olduğu gibi tanıyamaz.

Sadece etraftaki insanlar değil, Mecnun'un babası da oğlunun hâlini anlayamaz ve oğlunu kınar: "*Senden ne revâ bu mâcerâlar / Sermâye-i ayb olan sadâlar*" (s. 378)⁶⁰. Baba, oğlunun vahşi hayvanlarla bir arada yaşamasına anlam veremez. Baba, oğlunu "kabahatli" bularak akli başına geldiğinde yaptıklarından utanacağını söyler: "*Ol lahza ki hûşyâr olursen / Elbette ki şerm-sâr olursen*" (s. 380)⁶¹. Mesnevînin bu kısmında baba "hicâb, hacâlet, şerm" kelimelerinin yer aldığı cümleleri, oğlu için birbiri peşi sıra kullanır: "*Çün ref' ola bu hicâb-ı mestî / Mezmûm olup etdiğüm bu hâlet / Elbette sana verür hacâlet / Şerm eyle bu aşk-bâzlığdan / Bî-fâide cân-güdâzlığdan*" (s. 380)⁶². Ancak Mecnun için zahirî âlemde geçerli olan, utanma karşılığına gelen "hicâb, mezmûm, şerm, hacâlet" gibi kelimelerin bir manası yoktur. Baba oğluna, malını ve mülkünü kolay edinmediğini, bunların kıymetini bilmesini tavsiye eder. Ancak bu tavsiyelerin de Mecnun üzerinde bir etkisi olmaz. Mecnun, bu sözleri dinler gibi görünür, ancak bu öğütler onun üzerinde hiçbir etki meydana getirmez. Mecnun kabilesini terk edip çölü neden mesken tuttuğunu, vahşi hayvanları kendisine neden dost edindiğini babasına şöyle izah eder: "*Halkun sitemiyle câna yetdüm*" (s. 386)⁶³. Yakın çevre müdahaleleriyle, dedikodularıyla Mecnun'u canından bezdirir.

Mecnun, babası ile konuşurken birdenbire kolundan kan gelir. Mecnun bu durumu, "Leylâ'dan şu anda kan alınıyor" diyerek izah eder. Bu hadiseye tanık olan baba, oğluna nasihat vermeyi ve onu ayıplamayı bırakır: "*Min-ba'd nasihat etmez oldı / Ta'n ile fazîhat etmez oldı*" (s. 388)⁶⁴.

⁵⁹ "Gel, makamımı sana bırakayım da bana duyulan saygı ve hürmete sen sahip ol" (s. 379).

⁶⁰ "Bu maceralar, bu ayıplanmaya sebep olacak şeyler sana yakışıyor mu?" (s. 379).

⁶¹ "Aklın başına gelince elbette utanacaksın!" (s. 381).

⁶² "Bu sarhoşluk perdesi aradan kalktığı zaman bu hâl senin kınanmana sebep olur ve elbette seni utandırır. (...) Bu aşk oyunundan, bu canını faydasız yere ateşe atmalardan utan!" (s. 381).

⁶³ "Halkın eziyeti beni canından bezdirdi" (s. 387).

⁶⁴ "Bundan böyle artık nasihat etmez oldu ve ayıplayarak onu azarlamaktan vazgeçti" (s. 389).

Mecnun Leylâ'yla, Leylâ da Mecnun ile bir olmuş, ayrılık ortadan kalkmıştır. Baba, oğlunun Leylâ ile bütünleştiğini anlayınca, “*Dirlikde çün senden almadum kâm / Tevsenlige düşdün olmadun râm*” diyerek veda eder ve oradan ayrılır (s. 390)⁶⁵.

Bir süre sonra Mecnun'a babasının ölüm haberi ulaşır. Vasiyet gereği Mecnun, babasının kabrini ziyaret ederek orada ağlayıp yas tutar. Babası Mecnun ile son görüşmelerinde öleceği içine doğmuş gibi fazla yaşamayacağını, öldükten sonra sahipsiz olmadığını göstermek üzere oğlunun mezarını ziyaret edip ağlamasını vasiyet etmiştir: “*Budur garazum ki düst düşmen / Üstümde durup kılanda şiven / Bi-kesligüm olmaya mana âr / Ma'lûm edeler ki vârisüm var*” (s. 392)⁶⁶. Babasının vefat haberini bin kınama ile kendisine getiren avcı, Mecnun'a hakaretler ederek şöyle der: “*K'ey ârdan el içinde ârî / V'ey nâkıs olan iyâr-ı ârî / Yoh sende nişân-ı nâm u nâmûs / Efsûs ki ârsuzsen efsûs*” (s. 394)⁶⁷. Alışılmışın aksine davranmayı alışkanlık hâline getiren Mecnun, bu defa uyumlu davranarak babasının vasiyetini yerine getirir, babasının mezarı başında ağlar ve yasını tutar. Bu olay halkasında da görüldüğü üzere kahramanlar, kabile yahut toplum kabulleri dışında hareket ettikleri zaman çevre tarafından uyarılır, nasıl davranması gerektiği konusunda kendilerine ikazlar yapılır. Bu doğrultuda Leylâ annesinin okul ile ilgili ikazlarını, Mecnun da babasının yasını tutması konusundaki vasiyetini dikkate alır.

Mecnun, mesnevîde aktif olarak bir görev üstlenmez. Buna rağmen çölde hayvanlar arasında, “kerîm ve âdil” bir başkan olarak düzeni tesis eder (s. 404). Burada, Sezai Karakoç'un Leylâ ile Mecnun'unda, Mecnun'un kabileler arası barışı tesis ettiğini belirtelim.

Günler geçmekte, Zeyd, Leylâ ile Mecnun arasında haber getirip götürmeye devam etmektedir. Leylâ, Zeyd aracılığıyla Mecnun'a sitemde bulunarak kendisini merakta bırakmamasını söyler. Leylâ sitemleri, vefası, Mecnun'un aşkına karşılık vermesi ve çektiği ızdırap ile klasik şiirimizin sevgili tipinden ayrılır. Bilindiği gibi klasik şiirimizde âşığın uğrunda ah çektiği maşuk, onu dikkate almayarak günlerini şen bir şekilde geçirir (Pala 1995: 85). Leylâ'nın diğer güzellerden ayrılan en önemli özelliğini Mecnun

⁶⁵ “*Hayatta senden beklediğimi bulamadım; inada düştün, baş eğmedin*” (s. 391).

⁶⁶ “*Bunu şunun için istiyorum ki, benim mezarıma kapanarak feryat edesin de, böylece kimsesizliğim benim için bir utanç vesilesi olmasın ve dost düşman benim de bir varisimin bulunduğunu görsünler*” (s. 393).

⁶⁷ “*Ey insanlar içinde ardan hayâdan nasibini almamış ve ey utanmasının ayarı eksik olan! Sende şeref ve namus duygusundan eser yok! Yazıklar olsun sana, ne arsızmışım!*” (s. 395).

Fuzûlî'nin Leylâ ile Mecnun Mesnevîsinde Aşk - Gelenek Çatışması

dilinden Fuzûlî, şöyle dile getirir: “*Hûblar işi cevri ile cefâdur / Senden görünen mana vefâdur*” (s. 432).

Mecnun'un babasının vefatını duyan Leylâ, çok üzülür. Leylâ'nın nazarında kendi mutluluklarını isteyen tek kişi, Mecnun'un babasıdır. Leylâ onun dışındaki herkesi “agyâr” kelimesi ile tanımlar. Bundan dolayı Leylâ, Mecnun'un babasını, “*Yüz min agyâr içinde bir yâr*” şeklinde yüceltir (s. 426).

Leylâ da, Mecnun da küskünlüklerini yakın çevrelerine ve bütün kâinata teşmil eder. Leylâ ile Mecnun, çevrelerinin kendilerine aşk konusunda yaptıkları haksızlığa tahammül edemez. Mesnevîde, Mecnun, Leylâ'ya nazaran daha isyankâr bir tavır içindedir. Haksızlık, engelleme, felekten şikâyet söz konusu olduğunda, Fuzûlî'nin söyleyecek sözü çoktur. Şair, bu mesnevî ile kendisini en yetkin şekilde ifade edecek bir mevzuu işleme imkânı bulur.

Hem Leylâ, hem de Mecnun ızdırap, gam, gussa, keder, elem, melâl⁶⁸ gibi duyguları hat safhalarda yaşar. Zaten ifratları ve tefritleri barındıran aşk da mutedil, ılımlı, aklın hükümlerine göre yaşanan bir duygu değildir.

Leylâ'daki İç Çatışma

Leylâ, Mecnun'u kendi durumuyla mukayese ettiğinde onu serbest ve rahat görür. Erkek olduğu için Mecnun hakkında namus dedikoduları çıkarılamaz. Ancak kendi durumu farklıdır. İbni Selâm ile fikri alınmadan evlendirilen Leylâ, kendisinin bağlı olduğunu söyler. Mecnun'un hâlini ve ahvâlini kendisine bildirmediği için ona sitemlerini gönderir: “*Men dut ki mukayyed-i hisârem / Mahbûs-ı hicâb-ı neng ü ârem*” (s. 426)⁶⁹.

Bu arada mesnevîde yeni bir olay halkası olarak Leylâ'nın evlendirildiği İbni Selâm, vefat eder. Leylâ, Mecnun'a kavuşabilmek için umutlanır. Fuzûlî, bu konuda Leylâ'ya kendi kendisini sorgulattır. Leylâ aşk-gelenek, aşk-namus kavramları arasında bir iç çatışma yaşar: “*Ger câme-i sabrum eylesem çâk / Hükümün yolu görünür hatar-nâk / V'er gönlüme versem istimâlet / Tâkatçe degül gam ü melâlet / Nâmûsdan eylesem cüdâlık / Mecnûn ile kılsam âşinâlık / Korhum bu ki ismet ola pâ-mâl / Fermâna muvâfık olmaya hâl*” (s. 452)⁷⁰. Ancak Leylâ yetişme tarzından ve namus

⁶⁸ Hâşim'in kullandığı bu kelimeye, daha önce Fuzuli'de rastlanmaz.

⁶⁹ “*Tut ki ben bir kalede bağliyım; ar ve hayâ perdesinin mahpusuyum*” (s. 427).

⁷⁰ “*Eğer sabrumun elbisesini parçalasam, kuralları çiğnemenin tehlikesi var; yok, eğer gönlümü avutayım desem, gam ve keder dayanılacak gibi değil! Namustan ayrılarak Mecnun*

anlayışından dolayı, Mecnun'a yakın durmayı kendisine yakıştıramaz. Bir taraftan da gam ve keder içinde yaşamaktan bıkip usanmıştır. Leylâ için dualarla Allah'a sığınmaktan başka çıkış yolu kalmamıştır.

Leylâ, Mecnun'a hitaben söylediği bir gazelde çevrenin ayıplamalarına, Mecnun'un lûtfunu esirgemesinden dolayı maruz kaldığını dile getirir: “*Menümle dûst lutfın az bilüp çoh ta'n eder düşmen / Niçün lutf eyleyüp düşmenleri bir şerm-sâr etmez*” (s. 428)⁷¹. Sevgililerin birbirlerine gösterecekleri lütuf ilgidir, alâkadır, hâllerinden haberdar ederek yüzlerinden mahrum bırakmamaktır. Leylâ, Mecnun'dan bir hareket bekler, ancak Mecnun hareket adamı değildir. Mecnun, Leylâ'nın yıllarca beklediği davranışı yerine getirmez. Çünkü bu tarz bir davranış, Mecnun'un varoluş amacına ve hikâyenin akışına aykırıdır. Araplar arasında kadın kaçırma oldukça yaygındır. Hatta kadın kaçırma, ünlü kişilerin yapabileceği, övünülecek işler arasında başta gelir (Huart Tarihsiz: 9). Ancak mesnevîde, Mecnun böyle bir yola tevessül etmez.

Leylâ'nın Mecnun'u Son Defa Görmesi

Leylâ, İbni Selâm'ın vefatından sonra bir kervan eşliğinde baba evine gönderilirken yolu kafilenden ayrı bir yere düşer, bir berduş ile karşılaşır. Leylâ'nın tesadüf ettiği “şahs-ı hazîn” Mecnun'dur, ancak Mecnun tanınacak hâlde değildir. Neredeyse insan kılığında çıkmış bir görünümündedir. Önce Leylâ, Mecnun'u tanıyamaz. Onun ağzından dinlediği şiiirlerden sonra Leylâ, onun Mecnun olduğuna kanaat getirir. Mecnun kendisinin kim olduğunu, sergüzeştini dile getirirken şöyle der: “*Dildâr gamın mı söyleyem âh / Ya pend-i muhibb ü ta'n-ı bed-hâh / Âhir ki çoh oldı ta'n-ı agyâr / Ayrıldı men-i şikesteden yâr / Fâş oldı çü âleme fesânem / Tedbîrime düşdi atam anem*” (s. 464)⁷². Devam eden beyitlerde de, Fuzûlî Mecnun'un macerasını özetler. Konumuz açısından asıl önemli olan beyitlerden biri de “*Âhir ki çoh oldı ta'n-ı agyâr / Ayrıldı men-i şikesteden yâr*” beytidir. Sonunda ağyârın ayıplamaları duyulduğunda Mecnun, Leylâ'yı görmek zevkenden mahrum bırakılır. Böylelikle ilk kez Mecnun

ile dostluk kursam, korkarım ki iffetim ayaklar altına düşer de, hâlim senin emrine uygun olmaz” (s. 452).

⁷¹ “*Düşman bana dostun lütfünü az görüp çok ayıpladı; Niçin o yâr lütfedip de düşmanları bir kez olsun mahcup etmez*” (s. 429).

⁷² “*Ah, sevgili gamını mı anlatayım, dostların öğütlerini mi, yoksa kötü niyetlilerin ayıplamalarını mı? / Nihayet düşmanların suçlaması artınca, sevgilim ben zavallıyı terk etti / Hikâyem bütün âleme yayılınca, babam ve annem beni bu durumdan kurtarmak için tedbir aramaya başladılar*” (s. 465).

Fuzûlî'nin Leylâ ile Mecnun Mesnevîsinde Aşk - Gelenek Çatışması

ağzından açık bir şekilde Leylâ ile ayrılma sebepleri söze dökülmüş olur. Çevrenin dedikoduları ve ayıplamaları, her iki gencin de ızdırap dolu bir hayat sürmesine yol açar. Mecnun'un babası, gözleri önünde biricik oğlunun eriyip gitmesine dayanamaz, üzüntüden ölür. Genç İbni Selâm, Leylâ'nın - sözde- derdine çare bulamadığı için derdinden ve Leylâ'ya duyduğu karşılıksız sevdadan dolayı ölür. Nevfel ile Leylâ'nın kabilesi arasında çıkan savaş neticesinde dökülen kanlar da Leylâ ile Mecnun aşkıdan kaynaklanır. Mesnevîde Leylâ-Mecnun aşkının evlilikle neticelenmemesinde ve talihsizliklerin yaşanmasında, yakın çevrenin dedikoduları, merakları ve ayıplamaları oldukça etkilidir.

Mecnun'daki Leylâ Hangi Leylâ?

*"Mecnun'un istediği Mevlîyidi / Dek arada vasıta Leylîyidi"*⁷³

Leylâ, çölde karşılaştıklarında sözlerinden karşısındakinin Mecnun olduğunu anlar. Ancak bu defa da Mecnun, uğruna anasını-atasını, kabilesini terk ettiği Leylâsını tanıyamaz. Leylâ türlü sözlerle yalvararak kendisini Mecnun'a bildirmeye uğraşır: *"Taklîd ile gösterüp alâmet / Kılma özünü meni melâmet / Bir akl ü firâset eyle peydâ / Ancak bizi etme halka rüsvâ"* (s. 478)⁷⁴.

Leylâ, Mecnun'un akıllı davranmasını, feraset sahibi olmasını ister. Leylâ, daha fazla halkın diline düşmek istemez. Mecnun ise Leylâ'nın adının dillerde daha fazla dolaşmasına razı değildir: *"Rüsvâlîğa çün men etmişem ad / Sen hem bu sülûki etme bünyâd / Dut perde-i ismet içre ârâm / Rûsvây menem sen ol nîkû-nâm / Sen olma fesâne-i halâyık / Mecnûn işi Leylîye ne lâyıık / Kim perde-nişîn olup hemîşe / Dâim kılasen hicâb pîşe / Gün kimi çihup müdâm seyre / Göstermeyesen cemâl gayre / Rahm et mana ey büt-i vefâ-dâr / T'an ehlinin agzın açma zinhâr / Çün men reh ü resm-i aşk dutdum / Nâmûs tarîkini unuttum / Sen akl etegini koyma elden / Nâmûsını sahla her halelden"* (s. 484-486)⁷⁵. Yukarıda alıntılanan bazı beyitlerle Leylâ'nın annesinin kızına verdiği öğütlerin örtüştüğü görülür. Bu öğütler,

⁷³ Gülşehrî.

⁷⁴ "Aşıkmiş gibi yapmacık davranışlar gösterip kendine ve bana söz getirme / Bir parça akıl ve feraset sahibi ol da, bizi halkın diline düşürme!" (s. 479).

⁷⁵ "Benim bir defa rüsvalıkta adım çıktı; sen de bu yola girme! / Sen masumluk perdesi arkasında kal! Ben rüsvayım; sen iyi adlı ol! / Sen sakın âlemin diline destan olma! Mecnunluk işi Leyla'ya düşer mi? / Hep perde arkasında kalarak daima gizlenmeyi âdet edinmen yeterlidir / Ey vefalı güzel bana acı; sakın, kınayıcıların ağzını açtırma! / Ben artık aşk yolunu tutup, namus yolunu unuttum. Sen, sakın akıl eteğini elden bırakma da, namusunu her türlü şüpheden koru!" (s. 485-487).

gelenekli İslâm toplumunun bir genç kıza çizdiği sınırları belirler. Öğütlerde, daha çok namus kavramına vurgu yapılır. Türün mesnevî olmasının şairine sağladığı imkânlar ile Fuzûlî'nin yaratılış özelliklerinden kaynaklanan bazı hususlar, Leylâ ile Mecnun'da yukarıdaki beyitlerde görüleceği üzere, şairin tekrara düşmesini kaçınılmaz kılar. Fuzûlî, yaşadığı coğrafyanın atmosferi ile kendi şahsiyet özelliklerinin harmanlanması neticesinde ağırlıklı olarak ızdırap ve onunla yakın anlamlı duyguları terennüm eder. Tanpınar, Fuzûlî'nin kelime kadrosunun "fakirlik ve ıstırapın etrafında dön(düğü)"nü tespit eder ve şiirlerinde sıklıkla geçen kelimeleri: "Mihnet, gam, kanaat, uzlet, gözyaşı, hicran, yoksulluk" şeklinde sıralar (1977: 149). Bu kelimeler, mesnevîde de tekrarlanır.

Leylâ ile Mecnun'un son görüşmelerinde, Mecnun'un insanlar yerine vahşi hayvanlarla bir arada yaşamayı neden tercih ettiği şöyle ifade edilir: "*Çün nefret-i şerr-i nesl-i Âdem / Kıldı ana vahşeti müselleme*" (s. 498)⁷⁶. Mecnun'un, insanoğlunun kötülüklerinden nasıl usandığı burada bir kez daha vurgulanır.

Leylâ, Mecnun'un kendisine verdiği nasihatleri: "*Hâlâ ki müyesser olmaz ol kâm / Olmak ne revâ arada bed-nâm / Tâ hüsn-i ruhum ki istemez yâr / Olmaya nasîb-i çeşm-i agyâr*"⁷⁷ diyerek onaylar (s. 494). Leylâ, Mecnun'a sitemlerini dile getirirken onun kaybolduğunu fark eden kervancı başı uzaktan görünür. Sohbetlerini bölen kervan bekçisi, "*rakîb-i bed-gümân*" şeklinde tanımlanır (s. 496). Bu görüşme, Leylâ ile Mecnun'un mesnevîdeki yüz yüze son görüşmeleridir.

Mesnevîde Son

Leylâ, Mecnun'un yanından ayrıldıktan sonra artık yaşaması için bir sebep kalmadığını düşünerek baba evine kapanır. Allah'tan canını alması için dua eder. Son sözlerinde, annesine Mecnun'u sevdiğini ilk kez söyler. Ardından da ahireti övmeye başlar. Orada, dünyada olduğu gibi kötü niyetliler yoktur: "*Gel kâm-ı dil ile olalum yâr / Bir yerde ki yohdur anda agyâr / (.) / Hoş-menzil-i emne bulmuşem râh / Bî-ta'ne-i düst ü cevri bed-hâh*" (s. 516)⁷⁸. Bu beyitte geçen agyâr, ta'ne-i dost, cevri bedhah kelimeleri

⁷⁶ "*İnsanların şerrinden ürküp kaçtığı için vahşi hayvanları ona yardımcı kıldı*" (s. 499).

⁷⁷ "*Bugün mademki bu saadet nasip olmadı; arada kötü adlı olmaya ne sebep var? Ta ki, sevgilimin istemediği yüzümün güzelliği, başkalarının gözüne nasip olmasın!*" (s. 495).

⁷⁸ "*Gel, yabancıların bulunmadığı bir yerde gönümüzce dost olalum. Dostların ayıplamasından ve kötü niyetli düşmanların sataşmalarından uzak, hoş bir menzile yol bulmuşum*" (s. 517).

Fuzûlî'nin Leylâ ile Mecnun Mesnevîsinde Aşk - Gelenek Çatışması

ve tamlamaları konumuz açısından önemlidir. Leylâ, dünyada sadece kötü niyetli düşmanların değil, tanıdıkların da ayıplamalarından bıkip usanmıştır. Öteki dünyada, bütün bunlara maruz kalmayacağı düşüncesi ile kendisini avutur.

Leylâ, Mecnun'un adı dilinde, ruhunu teslim eder. Onun terk-i diyar ettiğini Zeyd, Mecnun'a haber verir. Mecnun da "Leylâ" diyerek son nefesini, onun mezarı üstünde verir (Resim 2). Zeyd rüyasında her ikisini de cennette görür. Mesnevînin olay halkası sona ermiş, ancak Fuzûlî'nin söyleyecek sözü bitmemiştir. Fuzûlî, feleğe seslenerek olgun insanların dünyada kadrinin bilinmemesinden yakınır. Mecnun, hüner; Leylâ da vefalı ve hayâ sahibi olduğu için kıymetleri anlaşılmamıştır. Konumuzla ilgili olduğu için Fuzûlî'nin feleğe yönelik şikâyetlerinden Leylâ ile Mecnun etrafında olanları buraya alıntılama istiyoruz: "*Akrânı içinde hâr kıldun / Bî-izzet ü i'tibâr kıldun / Leylî ger olaydı bir hayâsuz / Ya sen kimi mihrsüz vefâsuz*" (s. 540)⁷⁹. Bu arada Fuzûlî, kendisinin kıymetinin bilinmediğini de dile getirerek feleğe sitem eder. Felek ise Leylâ'yı dile düşürenin Fuzûlî'nin kendisi olduğu cevabını verir: "*Leylî dedüğün meh-i tamâmı / Men perdede sahladum girâmî / Rüsvâ-yı halâyık eyledün sen / Min ta'neye lâyık eyledün sen*" (s. 542)⁸⁰. Böylece klasik edebiyatımızın seçkin örneklerinden biri son bulur.

Sonuç:

Toplumlar, kendisine mensup olanların sorumluluklarını yerine getirmesini bekler. Leylâ ve Kays, okulda kendi yaşatları arasında nasıl davranacaklarını kestiremezler. Temkini elden bıraktıkları anda, dedikodular baş gösterir. Özellikle Kays, içinde yaşadığı kültürün kabullendiği doğrultuda hareket etmez, insanların alışkın olmadıkları tarzda davranışlar sergiler. Kabileleri ise onların adlarını çıkarmak, dedikodularını yapmak, ayıplamak hatta Mecnun hakkında ölüm fermanı vermek gibi söz ve davranış şekilleri ile gençlere müeyyideler uygular.

Arap bedevî kabilelerinde, mücadele esastır. Ancak Mecnun, ait olduğu kültürel yapının aksine hikâyenin ilahi aşk'a açılan yönüne paralel davranır. Mecnun, çölde gönüllü bir sürgün hayatı yaşar. Leylâ, umutsuz bir vaziyette onun iyileşeceği ve döneceği zamani bekler.

⁷⁹ "Onu (Mecnun'u) akrânı arasında hor, hakir ve değersiz kıldın. Eğer Leyla edepsizin biri yahut senin gibi şefkatsiz, vefasız olsaydı" (s. 541).

⁸⁰ "Leyla dediğin o ayın on dördünü ben saygı ile perde arkasında saklamıştım; / Sen ise onu el âleme rüsva eyleyip binlerce kınamaya hedef yaptın!" (s. 543).

Fuzûlî'nin *Leylâ ile Mecnun* mesnevîsinde sevgililer, “*geleneğe, cemiyete, çevre ve aile baskısına karşı şaşkıncı, modern, karmaşık bir isyanı temsil eder*” (Emil 1998: 475). Ancak bu isyan, mesnevîde işlenen aşkın niteliğine bağlı olarak gençlerin dünyada vuslata ulaşmalarını sağlayamaz. Mesnevîde işlenen aşk-gelenek çatışmasında, Fuzûlî'nin gençlerden yana tavır aldığını ve gelenek karşısında, aşk'ı yücelttiğini de vurgulamak gerekir. “*Aşk imiş her ne var âlemde*” diyen bir şairin bu hususta farklı düşünmesi de zaten mümkün değildir.

Fuzuli'nin *Leylâ ile Mecnun* mesnevîsinde, *Leylâ* ve *Mecnun*'un trajik bir sonla neticelenen hayat hikâyelerinin şekillenmesinde ve mesnevînin olay akışında, kahramanların birbirlerine karşı duyduğu aşk ve bu aşkın karşısına engel olarak çıkarılan kabilelerin değer yargılarının çatışması önemli bir rol üstlenir.

Fuzûlî'nin Leylâ ile Mecnun Mesnevîsinde Aşk - Gelenek Çatışması

Resim 1 (The fainting of Laylah and Majnun) 1550-1600 Çadırın hemen üzerindeki iki figürle çadırın içerisinde yukarı doğru bakan ve onun yanında yer alan figürlerin yüzlerindeki ifade oldukça ilginçtir. Minyatürlerde genellikle figürlerin yüz ifadeleri tepkisiz olarak resmedilmişken burada kötü niyetli bir ifade ile tasvir edilmiş olmaları dikkat çekicidir.

Resim 2 (In safavid tradition Illuminated manuscript on old Urdu) Yeşilliklerin arkasından Leylâ ve Mecnun'u seyredip yorum yapan üç figür yazımız açısından önemlidir.

Fuzûlî'nin Leylâ ile Mecnun Mesnevîsinde Aşk - Gelenek Çatışması

KAYNAKÇA:

Albayrak, Ahmet (2000), “Bir Medeniyet Kuramcısı Olarak İbni Haldun”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (9).

Arı, Ahmet (2001), “Aşk”, *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*, C: 1, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Azam, Miraziz (1996), “Muhammed Fuzuli’de Aşk”, *Fuzuli Kitabı 500. Yılında Fuzûlî Sempozyumu Bildirileri*, Yayına Hazırlayan: Beşir Ayvazoğlu, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Çetin, Nurullah (2003), *Roman Çözümleme Yöntemi*, Ankara: Öncü Basımevi.

Doğan, Muhammet Nur (2007), *Fuzulî Leylâ ve Mecnun Metin Düzyazıya Çeviri Notlar ve Açıklamalar*, (Beşinci Baskı), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Emil, Birol (1998), “Leylâ ve Mecnûn’da Beşeri Duygular”, *Türk Kültür ve Edebiyatından Şahsiyetler*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Huart, Clement (t.y.), *Arap ve İslam Edebiyatı*, Çeviren: Cemal Sezgin, Ankara: Tisa Matbaacılık.

Kaplan, Mehmet (1985), “Leyla ve Mecnun”, *Tip Tahlilleri*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Karakoç, Sezai (1980), *Şiirler VI Leylâ ile Mecnun*, İstanbul: Diriliş Yayınları.

Karayeve, Yaşar (1996), “Fuzuli’nin Ortak Türk-İslâm Kültürleri Tarihinde Rolü ve Yeri”, *Fuzuli Kitabı 500. Yılında Fuzûlî Sempozyumu Bildiriler*, Yayına Hazırlayan: Beşir Ayvazoğlu, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Nizami (1943), *Leylâ ile Mecnun*, (Çev.: Ali Nihat Tarlan), İstanbul: Maarif Matbaası.

Okuyucu, Cihan (2006), *Divan Edebiyatı Estetiği*, (2. Baskı), İstanbul: LM Kitaplığı.

Pala, İskender (1989), *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Pala, İskender (1995), “Âh Mine’l-Aşk”, *COGİTO aşk*, (4), Bahar.

Pala, İskender (2008), *Kitâb-ı Aşk*, (Onuncu Baskı), İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.

Nezahat ÖZCAN

- Parlatır, İsmail (2006), *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Yargı Yayınevi.
- Sevük, İsmail Habip (1942), *Edebiyat Bilgileri*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Şeref, Hacı H. (2008), “İslâm Toplumlarında Asabiyet Çıkmazı”, (<http://www.fitrat.com>) Erişim tarihi: 07.02.2009
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (1977), *Edebiyat Üzerine Makaleler*, (İkinci Baskı), Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Uç, Himmet (2008), *Psikanalitik Edebiyat*, Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Uçman, Abdullah (2005), “Rıza Tevfik’in Kaleminden Fuzuli ve ‘Leyla ile Mecnun’”, *Osmanlı Araştırmaları XXV The Journal of Ottoman Studies XXV, Prof. Dr. Mehmet Çavuşoğlu’na Armağan I*, İstanbul.
- Resim 1 (<http://memory.loc.gov>) Erişim tarihi: 07.02.2009
- Resim 2 (www.exoticindiart.com) Erişim tarihi: 23.11.2008
- (<http://www.yarindergisi.com>) Erişim tarihi: 07.02.2009